

תוכנית לימוד לסמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

”מורנו” להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

יחידה 13 בסדרת: **ברכות מיני דגן**

העיקר פוטר את ברכת הטפלה

יחידה מספר 13 מהלכות ברכות

ביחידות הקודמות עסקנו בברכות על מאכלים הנאכלים במסגרת סעודה. תוך כדי הדברים עלה הכלל שהמאכל העיקרי פוטר את הטפלה. ביחידה זו נעמיק בכלל זה שלא במסגרת סעודה.

הייחודיות של מיני הדגן בסוגיית העיקר והטפל

ביחידה 11 למדנו על כך שברכת הפת פוטרת את כל מה שנאכל עמה בהמשך הסעודה. אך ביחידה 3 למדנו שלמיני הדגן יש ייחודיות, בכך ש”כל שיש בו מחמשת המינים מברכים עליו בורא מיני מזונות” (ברכות דף לו ע”ב). כדאי לעיין שם בכדי לראות את המקורות בהרחבה. כאן נשוב ונסכם את עיקרי הדברים שעלו שם: כבר נגענו בדברי המשנה:

משנה מסכת ברכות פרק ו משנה ה

ברך על הפת, פטר את הפרפרת. על הפרפרת – לא פטר את הפת

לכאורה עולה שפת פוטר פרפרת, ולא להיפך, כפי שלמדנו בהרחבה ביחידה הקודמת. אך כעבור שתי משניות משמע אחרת:

משנה ז

הביאו לפניו מליח בתחילה, ופת עמו, מברך על המליח ופוטר את הפת, שהפת טפלה לו. זה הכלל: כל שהוא עיקר ועמו טפלה, מברך על העיקר ופוטר את הטפלה

גם בכלל זה נגענו בקצרה ביחידה הקודמת. ביחידה זו נבקש לברר את גדרי שתי הנקודות הללו במשנה:

א. מתי פת פוטרת את הפרפרת, ומתי הפת טפלה למליח?

ב. הגדרות העיקר הפוטר את הטפל מברכה.

נפתח בנושא של הפת והמליח.

הפת והמליח

ביחידה 3 למדנו על תערובת של דגן ומאכלים נוספים. שם עסקנו בעיקר בקמח דגן המעורבב, או מוכן יחד עם, מאכל נוסף. נחזור בקצרה על הכללים שלמדנו שם:

מפשט הגמרא עלה ש”כל שיש בו מחמשת המינים, מברכין עליו 'מזונות'". התברר מדברי הראשונים שהכוונה היא שקמח הדגן שם בשביל התזונה, השובע או הטעם. אך אם קמח הדגן אינו מרכיב מרכזי בתערובת, ומטרת הוספתו היא השפעה על המרקם או המראה של התבשיל, הוא בטל לשאר התבשיל. סיימנו את הדיון במספר דוגמאות של דגן המשרת מאכל אחר (עוף, בשר, גלידה). לכאורה המשנה שהבאנו עוסקת בדוגמא שכזאת: הפת משרת את הדג המלוח. במשנה נאמר שיש לברך על הדג, ולא על הלחם, מפני שהפת טפלה לו.

הגמרא תמהה: וכי יתכן שהפת תהיה טפלה למאכל אחר?

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מד עמוד א

ומי איכא מידי דהוי מליח עיקר ופת טפלה? אמר רב אחא בריה דרב עזריא אמר רב אשי: באוכלי פירות גינוסר שנו

מה הקשר בין "פירות גינוסר" ובין המליח? נחלקו הראשונים בשאלה זו:

תלמיד רבינו יונה על הרי"ף מסכת ברכות דף לב עמוד א

פירוש: פירות גינוסר הם מתוקים ביותר, ואינם נאכלים אלא עם מלח הרבה, כדי שהמתיקה לא יזיק להם, ואוכלים אותם עם הפת. ונמצא שהפת טפילה אל הפירות, ולפיכך מברך על הפירות ופוטר את הפת

במשנה כתוב "מליח", אך הכוונה היא לפירות גינוסר שעברו מליחה. הפירות המסוימים מאוד הללו כל כך חשובים שאפילו לחם טפל להם. אם כך, רק הפירות המלכותיים הללו מצדיקים את הפיכת הלחם לטפל.

קשה לחשוב אם ניתן להרחיב את הדין של המשנה למקרים נוספים: לכאורה איננו מכירים את פירות גינוסר המדוברים, וקשה לנו לאמוד איזה מאכלים משתווים להם בחשיבותם. ראשונים אחרים ביארו את דברי רב אחא בשם רב אשי אחרת:

תוספות מסכת ברכות דף מד עמוד א

באוכלי פירות גנוסר שנו - שהמליח עיקר שהוא בא להשיב הלב שנחלש מפני מתיקות הפירות והפת שלאחריו טפל ואינו בא אלא בשביל המליח

תוספות הרא"ש מסכת ברכות דף מד עמוד א

באוכלי פירות גינוסר. והם מתוקין מאד וצריך לאכול עמהם דבר מליח כדאמרין לקמן שהיו נוטנין טריד לקוצצי תאנים, ואותו מליח אפשר לאוכלו בלא פת הילכך הוי מליח עיקר ופת טפילה, כך פרי"ח

לפי בעלי התוספות והרא"ש פירות גינוסר מתוקים בצורה יוצאת דופן. אדם אינו יכול לעמוד במתיקותם, ולכן האוכל אותם מוכרח לאכול משהו מלוח מדי. בכדי לאכול את המאכל המלוח מדי יש לאכול לחם. אם כך, הלחם משרת את המליח שנאכל רק כדי לאזן את המתיקות של הפרי. לכן אין הצדקה לברך על הלחם. אך בעלי התוספות מתקשים: אם כך, מדוע נאמר במשנה לברך על המליח, ולא על הפירות?

תוספות מסכת ברכות דף מד עמוד א

וא"ת פירות הוי עיקר ומליח טפל, ולברך על הפירות ולפטר כולו! וי"ל דמיירי שלא אכל הפירות באותו מעמד, א"נ בשעה שאכל פירות גינוסר לא היה שם עדיין מליח ופת, דלא היה יודע שיחלש לבו מחמת המתיקות

בעלי התוספות צריכים למצוא סיבה לברך על המליח ולא רק על הפירות. הם אומרים שהאדם אוכל את המליח במעמד נפרד מהפירות. המגן אברהם (סימן ריב ס"ק ב) מסביר שהכוונה היא שהאדם עבר למקום אחר, ולכן התחייב בברכה חדשה. הב"ח (סימן ריב אות ב) מסביר שהכוונה היא שהוא סיים את אכילת הפירות לגמרי, ורק לאחר מכן התחיל לאכול את המליח. לחילופין הם מציעים שההחלטה לאכול את המליח הגיעה אחרי שסיים את אכילת הפירות. כך או כך, לפי בעלי התוספות מדובר על אכילת הלחם כדי לאפשר את אכילת המליח כדי לאפשר את אכילת פירות גינוסר. פוסקים רבים אומרים שתר"י אינם חולקים על בעלי התוספות:

ט"ז אורח חיים סימן ריב ס"ק א

ונראה דלענין דינא מודה הר"י למה שכתבו התוספות, דאם אוכל דבר מליח בפני עצמו אחר הפירות יש חילוק כמו שכתבנו, דהיינו אם אכלו באותו מעמד שאוכל הפירות או שהיה במחשבתו בשעת ברכה לאכול אחר כך דבר מליח אז פטור מלברך על המליח, אף שלא היה לפניו תחילה, אבל אם אכלו אחר כך במעמד אחר ובטל מעמד הראשון או שלא היה חושב על המליח בשעת ברכה על הפירות חייב לברך גם על המליח

כלומר, תר"י בוחר לבאר אחרת מבעלי התוספות כדי לחמוק מהקושיה עליו. אך הוא אינו חולק מבחינה עקרונית שדינם אמת. כך גם משמע מלשון הרמב"ם:

רמב"ם הלכות ברכות פרק ג הלכה ז

הרי שצריך לאכול דג מליח, ואכל הפת עמו כדי שלא יזיק המלח גרונו ולשונו, הרי זה מברך על המליח ופוסט את הפת, מפני שהפת טפלה לו

מדוע הוא "צריך" לאכול דג מלוח? כנראה שזה מפני שאכל משהו קודם, שגורם לו לאכול את הדג המלוח (כך גם מבארים רבינו מנוח והלחם משנה כאן). במקרה זה הלחם נאכל רק כדי לאפשר את אכילת הדג, שאינו נאכל מצד עצמו, אלא כדי לאזן את המתיקות הקודמת (כך מבארים רבנו מנוח והלחם משנה את דברי הרמב"ם).

נזכיר את לשון הגמרא: הגמרא תמהה: האם יש מצב בו הלחם טפל למליח? משמע שרק במקרה זה, בו האדם לא בחר לאכול את המליח, אלא נאלץ לעשות זאת בעקבות אכילה קודמת, זהו המצב הבלעדי בו הלחם נחשב כמאזן בלבד. אך אם אדם רוצה לאכול דג מלוח ואוכל איתו לחם, במקרה זה הלחם חשוב מדי מכדי שייחשב כטפל ונספח לדג.

אם נסכם את שיטות הראשונים:

לפי חלק מהראשונים (יתכן חו שיטת רש"י ותר"י) מדובר בפירות מסוימים מאוד, להם הלחם בטל. אך משמע שכל מאכל אחר אינו עומד בקריטריון של הגמרא.

לפי בעלי התוספות והרמב"ם – במצבים הרגילים לחם אינו טפל למליח, על כך נאמר "לא על הלחם לבדו יחיה האדם". קשה להתעלם מכך שעיקר השביעה היא מלחם. רק כאשר מדובר במי שאכל מאכל אחד, ובכדי לאזן אותו הוא מוכרח לאכול מאכל אחר, והלחם נועד לסייע למאכל השני, רק במקרה זה הלחם ייחשב כטפל למאכלים אחרים. אם אדם בוחר לאכול מליח להנאתו, ומצרף אליו לחם לאזן את המליחות, לכאורה עליו לברך על הלחם.

אם כך, מתי הלכה זו תהיה מעשית לנו? באמת המצבים הללו אינם שכיחים. אך האחרונים מוצאים מספר מצבים שלכאורה מתאימים לכך:

מגן אברהם סימן ריב ס"ק ג

מי ששורה אחר אכילתו מעט פת ביין שרף ואוכלו לעכל המאכל, נראה לברך על היי"ש, שאין כוונתו לאכול לחם, רק כוונתו על היי"ש, אלא מפני שחזק לו לשתותו שורה בו פת ... אם אוכל קודם אכילתו פת שרוי ביי"ש ודאי גם כן כוונתו לסעוד הלב, והוה הפת עיקר ומברך המוציא

שולחן ערוך הרב אורח חיים סימן ריב סעיף ב

וכן מי שאוכל לפני סעודה פת שרויה ביי"ש אף על פי שעיקר כוונתו בזה על היי"ש אלא מפני שהוא חזק וקשה לו לשתותו לבדו שורה בו פת ואוכלו מכל מקום כיון שהוא לפני הסעודה ודאי כוונתו גם כן לסעוד הלב ולפיכך אין הפת טפילה להיי"ש וצריך לברך עליה המוציא ופוטר את היי"ש

וכן אפילו אם שורה פת ביין שצריך לברך עליו בורא פרי הגפן אף בתוך הסעודה א"צ לברך על הבלוע בפת השרויה בו שכיון שכוונתו ג"כ לסעוד הלב הפת עיקר והיין טפל שכל תערובת מין דגן עם מין אחר הדגן עיקר לעולם כל שמתכווין גם כן לאכילתו אף על פי שעיקר הכוונה הוא בשביל מין האחר

סעיף ג

ולפיכך אפילו פת הבאה בכסנין שמברך עליה בורא מיני מזונות אם שורה אותה ביין או יי"ש ושאר משקין א"צ לברך על משקה הבלוע בה ולא על משקה שע"ג כגון שמטבל בדבש ואוכל ואפילו אם עיקר כוונתו על המשקה (שכיון שהיא מה' מינים היא עיקר). אלא אם כן אינו מתכוון לאכילתם כלל אלא כדי שלא יטנפו את הידיים מהדבש כמ"ש בסימן קס"ח או שורה ביי"ש וכוונתו על היי"ש בלבד אלא שמפני שהוא חזק וקשה לו לשתותו לבדו הוא שורה בו פת ואוכלה אף על פי שאינו מתאוה לה כלל כגון מי ששורה אחר הסעודה מעט פת ביי"ש ואוכלה לעכל המאכל שאז נעשית הפת טפילה ליי"ש וצריך לברך עליה שהכל כדין יי"ש הבא לעכל המאכל

מקובל מאוד לאכול פחמימות יחד עם משקאות אלכוהוליים. עולה שמבחינה עקרונית לא נכון לברך על הפחמימה, מכיוון שכוונתו לשתיה, והאוכל נועד לאפשר את השתייה בלבד. הבעיה היא שצריכים לשים לב היטב אם הפחמימה אכן נועדה לסייע בשתייה בלבד, או שמא האדם מעוניין גם באכילה, ולא רק בשתייה. הפוסקים מנסים למצוא כללים שיסייעו להגדיר בצורה ברורה יותר אם במקרה זה מדובר באכילה המסייעת לשתיה בלבד או שיש בה רצון בפני עצמו, אך כפי שאנו רואים, הגבולות אינם תמיד לגמרי חתוכים. לאור זאת כותבים הפוסקים:

של"ה שער האותיות אות הקו"ף - קדושת האכילה (ב) אות שכג

טוב מזה, מי שלא אוכל בשעת שתיה משום מתוק השתיה כלל, כי אם כששותה בתוך הסעודה, דהיינו לאחר ברכת המוציא וקודם ברכת המזון, כי שמא מתוך כך יבא לידי מעילה (כדין האוכל ללא ברכה), כי לא בקיאין השתא שפיר מתי אוכלין משום מתוק השתיה או משום מילוי כרס, אם לא יודע בבירור גמור שהוא אוכל אותו כדי למתק השתיה, אז יאכל בלי ברכה, והמחמיר תבוא עליו ברכה

ערוך השולחן אורח חיים סימן ריב סעיף ה

יש לפעמים שאפילו הפת שהוא חשוב מכל דבר ומ"מ הוא טפל ... שאינו רוצה באכילת פת כלל, וכיוון שאין עיקר אכילתו בשביל הפת אינו מברך עליו. ולפי"ז כשרצונו לשתות יי"ש ומכין לו קצת פת או גלוסקא קטנה להשיב הלב ואין רצונו העיקרי באכילתם מברך על היי"ש שהכל ופוטר אותם. ודע שזהו ודאי שכל טפל אינו אלא אכילה מועטת להשיב הלב או שלא יזיקנו בגרונו ואז א"צ על הטפל לא ברכה ראשונה ולא ברכה אחרונה, אבל כשאוכל הרבה לא שייך לקרותו טפל, ולכן כל יראי אלקים מונעין את עצמם מליקח אפילו פת כל שהוא או גלוסקא כל שהוא לשם טפל אחרי שתיית מעט יי"ש כדרך העולם כי מי יוכל לשער זה

גם אם מבחינה עקרונית ניתן לזהות מצבים בהם יהיה נכון לברך על השתייה (או המאכל) במקום הברכה על הלחם, בפועל קשה מאוד לדעת בוודאות שאין כוונת שביעה כלל, ולכן עדיף להימנע ממצבים שכאלה ככל הניתן.

(בהמשך נלמד שיתכן וגם גלידה בגביע נכנס להגדרה זו)

לסיכום:

במשנה (ברכות ו ה) נאמר שהפת פוטרת את הפרפרת, ולא להיפך. אך כעבור שתי משניות (שם ז) נאמר שאם הוגש לו מליה ופת עמו – מברך על המליה ופותר את הפת, שכן הפת טפלה לו.

בגמרא (דף מד ע"א) מבואר שמדובר בפירות גינוסר. הראשונים נחלקו בביאור הדבר:

לפי תר"י (ככל הנראה בהסכמה עם דברי רש"י) מדובר בפירות מסוימים מאוד, להם הלחם בטל. אך משמע שכל מאכל אחר אינו עומד בקריטריון של הגמרא.

לפי בעלי התוספות והרמב"ם – במצבים הרגילים לחם אינו טפל למליה, על כך נאמר "לא על הלחם לבדו יהיה האדם". קשה להתעלם מכך שעיקר השביעה היא מלחם. רק כאשר מדובר במי שאכל מאכל אחד, ובכדי לאזן אותו הוא מוכרח לאכול מאכל אחר, והלחם נועד לסייע למאכל השני, רק במקרה זה הלחם ייחשב כטפל למאכלים אחרים. אם אדם בוחר לאכול מליה להנאתו, ומצרף אליו לחם לאזן את המליחות, לכאורה עליו לברך על הלחם.

בעלי התוספות מקשים – אם כך לכאורה יש לברך על הפירות ולא על המליה, בניגוד למשמע מהגמרא! הם מציעים שני הסברים: א. לא אכל הפירות באותו מעמד: לפי המג"א הכוונה היא שאכל את המליה במקום שונה; לפי הב"ח הכוונה היא שסיים את אכילת הפירות לפני שהתחיל לאכול את המליה. ב. בשעה שאכל את הפירות לא חשב שיהיה לו צורך במליה.

הט"ז מבאר שת"י אינם חולקים על בעלי התוספות מסיבה עקרונית, אלא מעדיפים לחמוק מהאוקימתות הללו.

באלו מצבים, אם כן, ניתן ליישם את ההלכות הללו?

מצד אחד האחרונים מוצאים מספר מצבים מעשיים: המגן אברהם והגר"ז מלאדי אומרים שמקובל לשתות יי"ש, ולאכול פחמימה בכדי לעדן את האלכוהול. מצד שני, צריכים לאמוד שאכילת הפחמימה נועדה לעידון זה, בלבד, ולא כלל למטרת אכילה בפני עצמה. לכן השל"ה וערוך השלחן מעודדים להימנע מהתלבטות זו.

כל שהוא עיקר ועמו טפלה, מברך על העיקר ופותר את הטפלה

נברר את המנגנון בו ברכת העיקר פוטרת את הטפלה.

ביחידה הקודמת למדנו שהדברים הבאים מחמת הסעודה נפטרים בברכת הלחם, לפנייהם ולאחריהם. למדנו שרש"י ובעל המאור הסבירו שזו הרחבה של הדין שהעיקר פותר את הטפלה. למדנו את דברי בעל המאור שענה על השאלה: מדוע יש צורך בהרחבה לדין הרגיל?

המאור הקטן מסכת ברכות דף כט עמוד א

צריכא, דאי ממתניתין הוה אמינא הני מילי בדבר שבא עם הפת, דכי בריך אריפתא הוה דעתיה עליה נמי, אבל הכא דבעידנא דבריך ברכת המוציא אכתי לא אייתו קמיה הנך דברים הבאים מחמת הסעודה ולא הוה דעתיה עלייהו בשעת ברכה מעולם אימא ליבעי ברכה בתחילה, קא משמע לן כיוון דטפלה נינהו לא בעי ברכה

בעל המאור אומר שהחידוש הוא שהפת הנאכל בתחילת הסעודה פותר גם את המאכלים שאינם נמצאים לפני האוכל בשעת הברכה. נשים לב למילים האחרונות בדבריו "כיוון דטפלה נינהו לא בעי ברכה". אין צורך לברך על המאכל הטפל. ניתן להבין את דבריו בשני אופנים:

- א. באופן כללי הדין שהעיקר פותר את הטפל אינו דורש כוונה של המברך לפטור את הטפל. המאכל הטפל נפטר מעצם היותו טפל, גם אם המברך לא חשב עליו בשעת הברכה.
- ב. באופן כללי הברכה על העיקר פוטרת את הטפל כאשר האוכל הטפל נמצא בפני המברך. ישנו חידוש מיוחד בהלכות סעודת פת, שבמסגרת סעודה מאכלים נפטרים מצד היותם חלק מהסעודה, ולא מצד שהם נוכחים בשעת הברכה.

לפי ההבנה הראשונה קשה לומר שהמברך בריך על מאכל שלא היה בפניו. לכאורה ההבנה היא שאין צורך לברך על המאכל הטפל. מעת שאדם מברך על המאכל המרכזי, ההלכה אינה תובעת ברכה על המאכלים הנלווים. לפי ההבנה השנייה זו הלכה מיוחדת להלכות סעודת פת. אך ביחס לעיקר הפותר את הטפל לו יש צורך ששניהם יהיו לפניו בשעת הברכה. אם נחיד את זה בלשונו, כאשר בעל המאור אומר "קא משמע לן, כיוון דטפלה נינהו לא בעי ברכה" – הכוונה היא שבמקרה זה, של סעודת פת, אין צורך בברכה. אם ננסח את הדברים אחרת: האם המילים "טפלה לא בעי ברכה" מוסבות על כל מקרה בו העיקר פותר את הטפל?

לפי ההבנה הראשונה הטפל לעולם פטור לחלוטין מברכה. לפי ההבנה השנייה זהו דין בסעודת פת, אך בעיקר וטפל רגילים הטפל חייב בברכה, אך ברכת העיקר פוטרת גם אותו.

הרב סולוביצ'יק מוכיח כהבנה הראשונה:

רשימות שיעורים (רי"ד סולוביצ'יק) מסכת ברכות דף מד עמוד א

נראה לומר דאין הכוונה שהברכה על העיקר חלה אף על הטפל ומשום הכי פוטרנו מלברך על הטפילה, דהרי חל דין זה אף בגוונא שברכת הטפל אין לה שייכות בכלל לעיקר, וכגון אם העיקר הוא 'בורא פרי העץ', והאוכל הטפל ברכתו 'שהכל', דאי אפשר לומר ד'בורא פרי העץ' חל אף על מאכל דברכתו 'שהכל נהיה בדברו'. ועל כן צריכים לומר דבעיקר וטפל אין חיוב כלל לברך על הטפל, ואף על פי שאסור ליהנות מעולם הזה בלי ברכה, י"ל דחל איסור ליהנות בלי ברכה רק במקום שחל חובת ברכה, ומשום הכי מותר לאונן לאכול בלי ברכה, אף על פי שאונן אינו פטור מאיסורים, דהאיסור אינו חל אלא היכא שחל חיוב ברכה, ואונן פטור מחובת ברכה, דטרוד בקבורת מתו, והוא הדין היכא דיש עיקר וטפל, חלה חובת ברכה על העיקר בלבד, וליכא חובת ברכה כלל על הטפל, ומותר לאכול את הטפל בלי ברכה

נניח שאדם אוכל מאכל המורכב מירק, שהוא העיקר, ומאכל נוסף, שברכתו 'שהכל'. לדוגמא: אדם אוכל אבטיח, ובכדי להוסיף לו מליחות הוא אוכל איתו גבינה. כאשר אנו אומרים שהעיקר פוטר את הטפל, האם נכון לומר שברכת "האדמה" חלה על הגבינה? הרב סולוביצ'יק טוען שאין הגיון באמירה זו. לכן הוא מכריע שכאשר יש עיקר, אין צורך לברך על הטפל כלל.

כדרכו בקודש, הרב סולוביצ'יק מחפש מודל מקביל. נתבונן על האונן. מי שמתו מוטל לפניו פטור ממצוות עשה, אך אסור לו לעבור על איסורים. אסור לאדם שמתו מוטל לפניו לגנוב. לכאורה אכילה ללא ברכה זו גניבה! אם כך, מדוע מי שמתו מוטל לפניו אינו מברך על מה שהוא אוכל? אומר הרב סולוביצ'יק: הא לנו דוגמא למצב בו האדם אינו מברך על המאכל, מפני שההלכה אינה דורשת את זה ממנו. כמובן שאין מקום לטענה שהאונן "בירך" על המאכל מתוקף היותו פטור. הוא פשוט פטור, ולכן הוא לא מברך. הוא הדין בעניין האבטיח והגבינה: אין חובה לברך על הגבינה, ולכן מותר לאכול את הגבינה ללא ברכה.

הרב פיינשטיין מציע נפקא מינה לשאלה זו. בכדי להבין אותה, נשים לב ללשון השולחן ערוך:

שולחן ערוך אורח חיים סימן ריב סעיף א

כל שהוא עיקר ועמו טפילה, מברך על העיקר ופוטר את הטפילה, בין מברכה שלפניה בין מברכה שלאחריה

❖ הרחבות – מניין שברכת העיקר פוטר את הטפל מברכה אחרונה

משמעות הדברים היא שאם אדם אוכל הערינג, ומטרת אכילת הקרקר הנלווה אליו הוא אך ורק לעדן את המליחות של ההערינג, עליו לברך "בורא נפשות" בלבד, שכן ברכת ההערינג פוטר את הקרקר גם מברכה אחרונה.

ברם, האוכל פחות מכזית פטור מברכה אחרונה.

מהו הדין אם אכל פחות מכזית של המאכל העיקרי ויותר מכזית של המאכל הטפל? ברכה ראשונה הוא יברך על העיקר בלבד. אך הוא פטור מברכה אחרונה. נחדד את הספק: נניח שאדם אוכל פירות גינוסר. הם עיקר אכילתו, אך הוא אוכל קרקרים יחד עם הפירות כדי לעדן את טעמם. אם כך, הוא מברך "בורא פרי העץ". הוא אוכל חצי כזית פרי, וטעם הפרי כל כך חזק שהוא אוכל שני כזיתים של קרקר. לכאורה הוא לא יכול לברך "בורא נפשות" על הפירות, שהרי הוא לא אכל מספיק פרי. אך על פניו משונה הוא לברך ברכה ראשונה "העץ" וברכה אחרונה "על המחיה"!

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ז סימן מב

והנה בדבר אכל מליח פחות מכזית ופת אחר זה לטפל כזית, אם יברך אחריו ברכת המזון או רק בורא נפשות רבות דנהי שהפת טפל, שיש לו ליפטר גם בברכה אחרונה דהמליח העיקר אפשר שהוא רק כשאיכא חיוב ברכה לאחריה גם מצד העיקר, אבל כיוון דלא אכל כזית מהעיקר, ואין צריך מצד העיקר לברכה אחריה, שנמצא שלא יהיה מצד דין דמברך על העיקר ופוטר את הטפלה שום ברכה כלל, אולי ליכא בכלל זה מאחר שנאמר בהכלל לשון 'ופוטר את הטפלה' שלשון זה משמע דגם על הטפלה איכא חיוב ברכה, רק שנפטר בברכה דברך על העיקר, דהא לא נאמר 'מברך על העיקר ואין צריך לברך על הטפל' דהיה משמע דעל הטפל אין צריך לברך כלל, שלכן כיון שכל העיקר אין צריך לברך אחריו משום שהוא פחות משיעור, צריך לברך על הטפל שאכל ממנו כשיעור הברכה שלו, דכיוון שהוא פת הוא ברכת המזון

על הצד שהעיקר פוטר את הטפל, לכאורה יש צורך שתהיה ברכה שתפטור את הטפל! אך אם האמירה היא שהטפל אינו מחויב בברכה כלל, יתכן ויהיה פטור מברכה אחרונה לחלוטין – על העיקר אין צורך לברך, שכן לא אכל כזית. ועל הטפל אין צורך לברך בכל פעם שהוא טפל.

לע"ד מסתבר שאין לברך ברכת המזון, דהא ברכת 'בורא נפשות' בפת לעניין עצם חיוב ברכה דלאחריה הוא כלא בירך כלל, דהא בפת מחויב מדאורייתא בברכת המזון שהוא דווקא הג' ברכות, ועל המליח הא ליכא שום ברכה מדאורייתא, ונמצא שהוא כנבטל הטפל גם לעניין שלא יברך כלום, דהדרבנן לגבי הדאורייתא הוא כלא בירך החיוב דאורייתא... שלכן כמו שנפטר פת מברכת המזון כשאוכל כשיעור מהמליח בברכת 'בורא נפשות', כמו כן נבטל לחצי שיעור שלא יצטרך לברך ברכת המזון על הפת. אבל 'בורא נפשות' צריך לברך, משום דמצורף לשיעור המליח על כל פנים לברך 'בורא נפשות'. והנני ידידו מוקירו מאד ומכבדו, משה פיינשטיין.

הרב פיינשטיין חזר למקרה הפשוט יותר: אדם אכל כזית הערינג עם כזית פת. הוא מברך 'בורא נפשות'. אך ברכה זו אינה יכולה להוציא ידי חובת ברכת המזון דאורייתא, שהוא חייב על הפת. הרי למדנו שמן התורה הוא חייב להזכיר ארץ ברית ותורה! על כרחנו, אומר הרב פיינשטיין, שמכיוון שהוא אוכל את הפת כטפל לדג המלוח, הלחם כלל אינו מחויב בברכת המזון. למעשה הוא אומר שבפועל הוא אכל יותר מכזית, ולכן הוא מחויב בברכה אחרונה, ועל כן יברך 'בורא נפשות' (הלחם או מזונות יצטרף להשלמת השיעור הדרוש לדג המלוח). אך העיקרון עומד: כאשר העיקר בטל לטפל, העיקר פטור לחלוטין מהברכה.

ברם, מדברי השולחן ערוך (המבוססים על פסיקת רבינו יונה) ניתן להבין אחרת. הוא פוסק ביחס לתערובת של קמחים שונים:

שולחן ערוך אורח חיים סימן רח סעיף ט

עירב קמח דוחן ושאר מיני קטניות עם קמח של חמשת מיני דגן ובשלו בקדירה, מברך בורא מיני מזונות ועל המחיה; ואם עשה ממנו פת, מברך המוציא וברכת המזון; ודווקא שיש באותו קמח מחמשת מינים כדי שיאכל ממנו כזית דגן בכדי אכילת פרס, אבל אם אין בו זה השיעור מחמשת המינים, אינו מברך לבסוף ברכת המזון, אלא: בתחילה מברך המוציא כיון שיש בו טעם דגן אף על פי שאין בו כזית בכדי אכילת פרס, ולבסוף על המחיה; ואם בשלו בקדירה, מברך תחלה בורא מיני מזונות ואחריו בורא נפשות.

ביחידה 3 הסתבחנו עם השאלה מדוע השו"ע פוסק לברך "על המחיה" אם אין בפת כדי אכילת פרס. אך נתמקד בחלק האחרון של הסעיף: השו"ע פוסק שיברך 'בורא נפשות'. לכאורה המשמעות היא שמכיוון שאינו חייב בברכה אחרונה על הדגן (מכיוון שלא אכל די ממנו בכדי לחייב ברכה אחרונה), עליו לברך 'בורא נפשות' על יתר התבשיל. אך האבני נזר תמה על כך:

שו"ת אבני נזר חלק אורח חיים סימן לח אות יג

ובהא דפסק בש"ע שאם אין בו כזית בכדי אכילת פרס מברך אחריו בורא נפשות רבות קשה לי, דיותר נראה שלא יברך אחריו כלל, לפי פסק הש"ע דמברך תחילה בורא מיני מזונות. דחשיב טפל אליו אפילו אין בו כזית. וכיוון שהדגן פחות מכזית שאינו מברך אחריו, גם על הטפל לא יברך, כמו שאכל מליח ופת דמברך על המליח 'בורא נפשות רבות' ופותר את הפת, אף דבורא נפשות רבות לא חשובה כלל לגבי ברכת המזון לאחריו... בנידון דידן שעל העיקר פטור מברכה אחרונה. הוא הדין הטפל

האבני נזר אומר דבר דומה מאוד לדברי הרב פיינשטיין: מכיוון שהעיקר פותר את הטפל, ועל העיקר אינו חייב בברכה אחרונה, ממילא גם על הטפל אינו חייב לברך כלל (כאמור, הרב פיינשטיין דומה מאוד בכל המהלך, אך לבסוף מכריע לברך 'בורא נפשות'). אם כך, נראה שהרב סולוביצ'יק, הרב פיינשטיין והאבני נזר הבינו שכוונת בעל המאור היא שכאשר יש עיקר וטפל, אין דרישה לברך על הטפל, כלל. ברם, לכאורה בעלי התוספות הולכים בכיוון השני. הם שואלים על המקרה של פירות גינוסר והמליח:

תוספות מסכת ברכות דף מד עמוד א

וא"ת פירות הוי עיקר ומליח טפל ולברך על הפירות ולפטר כולהו?

כלומר, אם האדם כבר בירך על פירות גינוסר, והמליח נאכל רק כדי לאזן את המתיקות, מדוע המשנה אומרת שיברך על המליח? הם מציעים:

תוספות מסכת ברכות דף מד עמוד א

בשעה שאכל פירות גינוסר לא היה שם עדיין מליח ופת דלא היה יודע שיחלש לבו מחמת המתיקות

בשעה שהוא אכל את הפירות, המליח לא היה שם. אם כך, למרות שהמליח נועד לאזן את הפירות, ולא כמאכל עצמאי, יש לברך עליו. השולחן ערוך פוסק דבר דומה:

שולחן ערוך אורח חיים סימן קעז סעיף ה

אם אחר שברך על הפת שלחו לו מבית אחרים שאינו סמוך עליהם ולא היה דעתו על הדורון, אפילו מדברים שדרכן לבא ללפת את הפת, צריך לברך עליהן כדין נמלך. (הגה: ולא ראיתי נזהרים בזה, ואפשר דטעמא דסתם דעת האדם על כל מה שמביאין לו בסעודה)

הרמ"א מעיר שהלכה זו אינה מצויה כל כך, מכיוון שבדרך כלל כאשר אדם מתחיל בסעודה כוונתו לכלול בה כל מאכל שיגיע (כפי שלמדנו ביחידה הקודמת). אך נעין בהלכה זו, שברכת העיקר פוטרת את הטפלה רק אם הטפלה נמצאת לפניו בשעה שמברך על העיקר. נניח שאדם מתחיל לאכול אבטיח, ולאחר תחילת אכילתו מזהה שהוספת גבינה תשפר את חוויית אכילת האבטיח. במקרה זה עליו לברך על הגבינה, למרות שהוא מטפיל אותה לאכילת האבטיח. לפי הרב סולוביצ'יק זה לא כל כך מובן: הרי הגבינה טפלה לאבטיח, ולפי דבריו היא פטורה מברכה! על פניו הפטור תלוי בכך שהמאכל טפל, ללא קשר לשאלה מתי האדם מברך על המאכל העיקרי!
מכך מוכיח החזון איש:

חזון איש אורח חיים סימן כז אות ט

מבואר מזה דהא דעיקר פוטר את הטפל אין פירושו דטפל אינו צריך ברכה, דניטל חיוב ברכה ממנו כיוון שהוא רק טפל, אלא פירושו שהטפל אין צריך ברכה דידיה, אך צריך את ברכת העיקר, והוי עתה העיקר והטפל ברכותיהן שוות, וברכת העיקר הוא גם ברכת הטפל, הלכך כשלא היה הטפל בשעת ברכה ולא היה דעתו עליו לא נפטר

לכן אומר החזון איש שברכת האבטיח חלה גם על הגבינה. אך אם הגבינה איננה בתמונה בשעת הברכה, ודאי שברכת האבטיח אינה חלה עליה. מכאן מוכח כהבנה השנייה, שברכת העיקר חלה על המאכל הטפל. אם נבחן נפקא מינה פשוטה: אכל חצי כזית מליח והפת טפל לה, מה יברך בברכה אחרונה? לכאורה לפי האבני נזר לא יברך ברכה אחרונה כלל, וכך לכאורה היה פוסק הגרי"ד סולוביצ'יק. לפי החזון איש יברך את ברכת המזון, שהרי אינו חייב בברכה אחרונה על המליח, ואם כן אין מה שיפטור את הפת מברכה אחרונה.

כאמור, עקרונית האגרות משה דומה לאבני נזר, אך הוא מסיים וכותב 'אבל בורא נפשות רבות צריך לברך, משום דמצורף לשיעור המליח עכ"פ לברך 'בורא נפשות רבות'. כלומר, בעוד שלפי האבני נזר הטפל בטל לחלוטין ומבחינתו אינו קיים, לפי החזון איש הטפל לחלוטין חלק מהסעודה, אלא שברכת העיקר פוטרת אותו, ולפי האגרות משה הטפל נהפך להיות כמו העיקר. בניסוח אחר:

לפי האבני נזר, ישאלו את האדם מה הוא אוכל. התשובה היא דג מלוח. במקרה יש כאן קרקר, אך לא נכון לומר שזה מה שהאדם 'אוכל'. הוא 'אוכל' דג מלוח, ומשהו אחר מתלווה לאכילה. לפי החזון איש, הוא אוכל דג מלוח וקרקר. הדג המלוח הוא העיקר, ולכן הגדרת הברכה תהיה בהתאם לברכת הדג המלוח. אך הוא אוכל שני דברים. לפי האגרות משה הוא אוכל דג מלוח. גם לקרקר יש דין של 'דג מלוח' לעניין ברכותיו. לכן הקרקר מצטרף לשיעור ברכה אחרונה. הוא קרקר שהלכתית נחשב כדג מלוח.

סיכום ביניים:

בעל המאור אומר שהעיקר פוטר את הטפלה, ומה שטפל אינו זקוק לברכה. ניתן להבין את האמירה הזו בשני אופנים:

1. מכיוון שמאכל זה טפל, הוא אינו דורש ברכה. הגרי"ד סולוביצ'יק הוכיח כך בטענה שלא יתכן שברכת 'האדמה' תחול על מאכל שברכתו 'שהכל' וכדו'. אם הברכה אינה חלה על הטפל, מתברר שהוא לא בירך עליו (מודל לכך שאדם רשאי לאכול ללא ברכה הוא מי שמתו מוטל לפניו). הרב פיינשטיין הוכיח כאפשרות זו ממצב בו אדם אוכל הרינג ומעט לחם בכדי לעדן את המליחות. ברכה אחרונה תהיה 'בורא נפשות'. אך לכאורה לא יתכן לברך 'בורא נפשות' על לחם, שכן אינו מזכיר ב'בורא נפשות' ברית ותורה. מכריע הרב פיינשטיין שהלחם אינו מתחייב בברכה אחרונה כלל. הוא מציע נפקא מינה נוספת: אם אכל פחות מכזית על המאכל העיקרי, ויותר מכזית על הטפל. אם הטפל פטור, לכאורה אינו חייב לברך ברכה אחרונה כלל! האבני נזר פוסק כך למעשה, אך למעשה הרב פיינשטיין אומר שמכיוון שבפועל אכל כזית, אליו לברך ברכה אחרונה (בורא נפשות).
2. הברכה על העיקר חלה על המאכל הטפל לו.

החזון איש מוכיח את הכיוון הזה מדברי בעלי התוספות, האומרים שאם אוכל את המליח כתגובה לפירות גינוסר, אך לא היה מודע לצורך לאכול את המליח בשעה שאכל את הפירות, עליו לברך על המליח. אם הטפל אינו חייב בברכה כלל,

מדוע מודעותו בשעת הברכה משפיעה על חובת הברכה על הטפל? מכאן מוכיח החזון איש שיש חובה לברך על הטפל, אלא שברכת הטפל מזדהה עם ברכת העיקר. הצענו ניסוח אחר לחידוד המחלוקת: אילו היו פוסקים אלו אוכלים דג מלוח על קרקר שנועד לעדן את טעמו, והיינו שואלים אותם מה הם אוכלים, מה הייתה תשובתם? אבני נזר: אני אוכל דג מלוח. הקרקר כאן לעזור באכילת הדג המלוח, אבל אני לא באמת 'אוכל' אותו. חזון איש: דג מלוח וקרקר. הוא לגמרי אוכל את שניהם. הם הפכו למאכל אחד, ועל כן יש לברך רק על אחד מהם, אבל כל אחד מהם חייב בברכה! אגרות משה: דג מלוח, וקרקר שיש לו דין של דג מלוח.

נעיין במספר נפקא מינות:

אוכל את הטפל לפני העיקר

תרומת הדשן סימן לא

שאלה: מי שרוצה לשתות יין בשחרית או בצהרים לאחר השינה, וקשה לו לשתות אליבא דריקנא, ומביאין לו מאכל מתובל או חריף, וכח"ג שהוא ממתיק השתייה, צריך לברך על אותו מאכל או לאו?

על פניו, היין עיקר והמאכל נועד רק לסייע בשתייה. אם כך, נכון לברך על היין ולא על המאכל. מצד שני, משונה לומר שלא יברך על הטפל, אלא יאכל אותו ללא ברכה, על דעת לברך על העיקר מיד לאחר מכן. אך לסוברים שהטפל פטור מברכה, לכאורה יתכן שהוא פטור גם אם אוכל אותו לפני העיקר, ולא רק יחד עמו. כלומר: אם ברכת העיקר פוטרת את הטפל, הטפל זקוק לברכה בפני עצמו אם הוא נאכל לפני העיקר, שהרי הוא עדיין לא בירך ברכה שתפטור את העיקר. אך אם הטפל פטור בשל היותו נאכל רק עבור העיקר, יש מקום לומר שהבחירה לאכול את הטפל רק לצורך העיקר תשפיע על ברכתו גם לפני הברכה על העיקר! תרומת הדשן פותח בהצגת דין העיקר והטפל, אך ממשיך:

... התם העיקר נאכל קודם ומברך עליו, ובזה נפטר הטפל. אבל בני"ד הטפל נאכל קודם; ואיך יתכן שיפטרנו העיקר אחר כך בברכתו למפרע, וכבר היה נהנה בלא ברכה!

❖ הרחבות – "הביאו לפניו מליח תחילה"

גם את האמירה הזאת ניתן לבאר בשתי דרכים:

- א. הטפל נפטר בגלל שברכת העיקר חלה עליו, אך הברכה לא יכולה לחול לפני שהוא מברך אותה!
- ב. הטפל פטור מברכה, אין צורך לברך עליו, כאשר הוא נאכל עם העיקר. אך במקרה זה, מה יקרה אם יאכל את הטפל, ולאחר מכן ישנה את דעתו? בשעה שהוא אוכל את הטפל, הוא עדיין לא פטור מברכה. רק כאשר יברך על העיקר ייפטר הטפל מברכה, אבל זה עדיין לא קרה. אך תרומת הדשן מביא בשם אור זרוע שישנה השפעה של היותו טפל גם למפרע:

אמנם מצאתי הועתק מתשובת אור זרוע: אותם שאוכלים גרעיני גודגדניות, כדי למתק השתייה, אינו מברך עליהן בורא פרי העץ כמו שמברכין על כל גרעיני פירות האילן, אלא מברך עליהן 'שהכל', הואיל והן באין רק למתק השתייה עכ"ל. מהכא משמע, דבני"ד נמי, מברך על המאכל שהכל, אפילו אם ברכתו בעניין אחר, אבל אינו פטור לגמרי מחמת ברכת השתייה, שהיא עיקר

מצד אחד, לא יתכן שהעיקר יפטור את הטפל לפני שמברך על העיקר. אך הטפל אמור להיות פטור, ולכן הוא מאבד את ברכתו הייחודית! הבית יוסף דוחה את דברי האור זרוע:

בית יוסף אורח חיים סימן ריב אות א

בשביל שבא למתק השתייה לא תשתנה ברכתו והרמ"א תמה על הבית יוסף:

דרכי משה הקצר אורח חיים סימן ריב אות (ב)

ואני תמה על דבריו אלו, כי למה לא תשתנה ברכתו, מאחר שהוא טפל לדבר אחר, ואין עיקר ההנאה מאותו דבר שיברך עליו כברכתו הראויה לו, אלא שצריך לברך שלא יהנה מן העולם בלא ברכה, וכשמברך עליו 'שהכל' הרי בירך

הרמ"א מסביר את שיטת האור זרוע: אם אדם אוכל פרי, הוא מברך עליו 'בורא פרי העץ', מכיוון שהוא בא ליהנות מפרי. אך אם אדם אוכל מאכל שבהגדרתו טפל למאכל אחר, הוא כבר אינו אוכל 'פרי', הוא אוכל

'נספח', טפל למאכל אחר. מלשונו משמע יותר מכך: משמע שמבחינה עקרונית אין צורך לברך על הטפל כלל. אך במקרה זה יש בעיה, שכן אסור לו ליהנות מהעולם בלי לברך. לכן הברכה כאן היא על הצורך הטכני הזה, ולא על ה"פרי".

הגהת הרמ"א על השולחן ערוך אורח חיים סימן ריב סעיף א

הא דמברכין על העיקר ופוסט את הטפילה היינו שאוכלן ביחד או שאוכל העיקר תחלה, אבל אם אוכל הטפל תחלה, כגון שרוצה לשתות ורוצה לאכול תחילה כדי שלא ישתה אליבא ריקנא; או שאוכל גרעיני גודגדניות למתק השתייה, מברך על האוכל תחלה אף על פי שהוא טפל לשתייה, ואינו מברך עליו רק שהכל הואיל והוא טפל לדבר אחר

הט"ז מצמצם ומגדיר את דברי הרמ"א. הוא פותח ואומר שלכאורה אין כזה דבר: או שיברך את הברכה המתאימה למאכל, או לא יברך. לאחר מכן הוא מציע מדוע אמרו לברך 'שהכל':

ט"ז אורח חיים סימן ריב ס"ק ז

לא יהיה שינוי ברכה ממה שיש בו, אלא אי משתים יהיה: או לא יברך כלל, או יברך ברכה הראויה לו. ... כאן דמייירי בברכה ראשונה שיש בה כלל דעל הכל שאמר שהכל יצא, אלא דמפני חשיבות שיש בקצתם הוסיפו עליהם לכתחילה לפרט בהם בברכות מיוחדות, ואם כן כל שאין שייך בו שפיר ברכה מיוחדת בפרט שלו, שבזה סומך על העיקר, על כל פנים נכנס לכלל ויברך שהכל שגם בזה ברכי' שלו כנ"ל נכון. ועכ"פ מייירי הכא שאין הטפל חביב עליו, דאם לא כן היה צריך לברך עליו ברכה מיוחדת שלו

אם הטפל חביב על האדם, עליו לברך עליו בפני עצמו. בהמשך נעמיק יותר במצבים בהם יש לברך על הטפל בפני עצמו. אך אם הוא אוכל את הטפל רק כטפל לעיקר, אלא שאוכל אותו לפניו, יברך עליו 'שהכל'. מדוע? הט"ז מסביר שבעצם 'שהכל' זו הברכה הכוללת את כל ההנאות. זו הברכה הכללית. חז"ל תיקנו ברכות מסוימות יותר למאכלים השונים, אך האדם שלפנינו במצב ביניים: הוא לא בא ליהנות מהמאכל הזה, אלא להביא אותו כמלווה למאכל אחר. מצד שני, כאשר הוא אוכל אותו לפני המאכל השני, הוא אינו יכול להתעלם מנוכחותו. לכן יברך עליו את הברכה הכללית, ולא הברכה המיוחדת להנאתו (שהרי הוא אינו בא ליהנות ממנו במיוחד).

אך המגן אברהם מציע הבנה מפתיעה:

מגן אברהם סימן ריב ס"ק ז

ני"ל דהאור זרוע סובר דדווקא בזה שהוא טפל לשתיית שאר משקין, והיה ראוי לברך על המשקה 'שהכל' לפטור זה, אך מפני שאוכל הטפל תחלה מברך עליו, לכן מברך עליו כברכת העיקר. אבל כברכת העיקר הוא דבר אחר אין מברך עליו 'שהכל'

האדם בא לאכול פירות לפני שתיית יי"ש. ברכת היי"ש היא 'שהכל', ברכת הפרי היא 'העץ'. אך הפרי כרגע טפל ליי"ש, ולכן יש לברך עליו את ברכת היי"ש! מבחינה עקרונית לפי זה אם רצה לאכול תפוח כדי לעדן את היין שהוא עומד לשתות עליו לברך 'בורא פרי הגפן' על התפוח, כטפל ליין. גם על דבריו אפשר לפלפל. האם כוונתו שהטפל אינו זכאי לברכה כלל, אך אסור ליהנות מהעולם ללא ברכה, ולכן עליו לברך את הברכה של המאכל הבא כבר עכשיו? או שכוונתו שכאשר הטפל נעשה טפל לעיקר, הוא מקבל את ברכת העיקר, עד כדי כך שאפילו אם יאכל את הטפל לפני העיקר עליו לברך על הטפל את ברכת העיקר (בשפה למדנית היינו אומרים שהלכתית התפוח הפך ליין). המגן אברהם מודה שתרומת הדשן אינו מבין את האור זרוע כך. הרי המקרה של תרומת הדשן הוא מבקש לשתות יין, ואומר לברך על הפירות הקודמים לו 'שהכל', ולא 'הגפן'!

אבל בתרומת הדשן הבין דהאור זרוע מייירי דאפילו רוצה לשתות יין מברך על הגרעין 'שהכל', הואיל והן טפלים, הפסידו ברכתן העצמית ומברך 'שהכל' ואחר כך מברך על היין בורא פרי הגפן. וצ"ע מני"ל הא, וגם הרב בית יוסף חולק עליו. לכן נראה לי דאין לסמוך על הוראה זו

האחרונים מבינים שאמנם בלמדנות המגן אברהם מבין את האור זרוע כך, אך למעשה אינו מסתמך עליו, מכיוון שתרומת הדשן ואחרים הבינו אחרת. לכן הם הבינו שהכרעתו תהיה אחת משתיים:

פרי מגדים אורח חיים אשל אברהם סימן ריב ס"ק ז

מגן אברהם השיג על הרמ"א דכוונת האור זרוע מייירי בגודגדניות ששותה משקה שכר 'שהכל', וראוי לברך על העיקר כו' מה שאין כן כשותה יין פרי הגפן אי אפשר לעשות ברכה אחרת, רק ישתה קצת יין ויברך עליו, ואחר כך יאכל כי אין ברירה:

כלומר, ניתן ליישם את האור זרוע רק אם ברכת העיקר היא 'שהכל'. אחרת ייאלץ לאכול (או לשתות) מעט מהעיקר קודם, מכיוון שאסור ליהנות מעולם הזה ללא ברכה.

מחצית השקל אורח חיים סימן ריב ס"ק ד

אין מברך עליו שהכל. אלא מברך על הטפל ברכה עצמית שלו שתיקנו חכמים

מחצית השקל אומר שאם ברכת העיקר אינה 'שהכל' אין אפשרות ליישם את האור זרוע, ולכן אם רוצה לאכול את הטפל תחילה יברך עליו את ברכתו המסוימת.

עולה מהמגן אברהם והאחרונים שעליו שקשה להכריע בזה למעשה. לכן המשנה ברורה מכריע להחמיר:

משנה ברורה סימן ריב ס"ק י

ולכתחלה טוב למנוע לגמרי מלאכול הטפל קודם לעיקר (שער הציון שם: כי יש מאחרונים שמקפיקים על כל עיקר דין זה)

סיכום נפקא מינה זו:

תרומת הדשן נשאל על מי שרוצה לשתות יין, ולפני השתייה אוכל מאכל כדי שהיין לא יהיה על בטן ריקה. לכאורה האוכל טפל ליין. אך הוא עדיין לא בירך על היין!

על פניו לפי האגרות משה ואבני נזר אין צורך לברך על המאכל הזה, מפני שחובת ברכה מעולם לא חלה עליו, שכן הוא טפל ליין. ברם לפי החזון איש ודאי שיש לברך על המאכל הזה. אמנם ברכת היין אמורה להוציא אותו ידי חובתו, אך כל עוד הוא לא בירך על היין שום דבר לא פטר את המאכל הזה מברכה!

תרומת הדשן מביא אור זרוע האומר שאם אוכל פירות לפני ששותה יי"ש, יברך על הפירות 'שהכל', מכיוון שלא נועדו להאכל לפירות' אלא כחלק מהשתייה.

הבית יוסף מקשה: מה הקשר? זהו עדיין פרי, מדוע שברכתו תשתנה? הרמ"א מבאר שמכיוון שהפרי טפל ליי"ש, הוא מקבל את דינו של היי"ש. מבחינה עקרונית המגן אברהם היה מוכן לומר שאם אדם אוכל פרי לפני שתיית יין יברך עליו 'הגפן', וכן אם אוכל עוגה לפני שתיית יין יברך עליה 'הגפן', שכן הם טפלים ליין. אך לבסוף מקבל את דברי הט"ז, שלא יתכן לברך על הטפל ברכה שאינה מתאימה כלל למאכל זה. לכן יש לברך 'שהכל', שכן זו ברכה הכוללת את השבחים כולם. אם כך, מהי המסקנה? למדנו שלוש שיטות:

ט"ז: תמיד יברך 'שהכל'.

מחצית השקל: יברך את הברכה המסוימת ('העץ' על פרי, 'מזונות' על קרקר וכדו').

פרי מגדים: מבחינה עקרונית יש לברך 'הגפן' על אכילת טפל ליין, גם אם אוכל אותו לפניו. אך לא יתכן לעשות זאת. לכן אין לאכול כהכנה לשתית יין בלבד, שכן לא מסוגל לברך על כך.

ולהיפך: אוכל את הטפל בנפרד אחרי אכילת התערובת

אדם אוכל תערובת, מברך על העיקר ואוכל עיקר וטפל יחד. מיד לאחר מכן הוא ממשיך ואוכל את הטפל בפני עצמו. האם הוא צריך לברך עליו בנפרד? על פניו, לפי החזון איש אין צורך לברך על הטפל שנית, שכן ברכתו הראשונה כבר חלה עליו. לפי הפוסקים האחרים לכאורה ידרש לברך עליו, שכן הוא בירך רק על העיקר, והטפל מעולם לא נדרש לברכה.

למדנו לעיל את דברי הב"ח, האומר שאם אדם סיים את אכילת פירות גינוסר לפני שהתחיל לאכול את המליח, מברך על המליח בנפרד. לכאורה הסיבה לכך היא שלא היה שלב בו ניתן לזהות בעינינו את הקשר בין אכילת הפירות ובין אכילת המליח. אך מהו הדין אם אכל מעט מהמליח יחד עם הפירות ולאחר מכן המשיך לאכול את המליח בפני עצמו? כל עוד הוא אוכל מליח בכדי לעדן את המתיקות ודאי שאין לברך. השאלה היא מהו הדין אם מצד אחד, אכל מהמליח בעת אכילת הפירות, אך מצד שני, המשיך לאכול עוד מהמליח אחרי שמתיקות הפירות עברה?

המגן אברהם חולק על הב"ח, ואומר שיש צורך לברך מחדש בגלל שהוא עבר למקום אחר. מכך שהוא דחה את דברי הב"ח (שקדם לו) משמע שאינו מקבל את הדין שכתב הב"ח. כלומר, אדם אכל פירות מתוקים. הם גרמו מתיקות יתר. הוא אוכל מליח כדי להעביר את המתיקות. אין צורך לברך על המליח, מכיוון שמה שהניע אותו לאכול הוא תגובה לפירות, עליהם הוא כבר בירך.

גם לשיטתו תעלה השאלה: מהו הדין אם אכל די מהטפל בכדי לסיים את השפעת העיקר (בין אם אכל במקביל לעיקר או מיד אחריו, שהרי לשיטתו אין נפקא מינה בין אלו), ועה ממשיך לאכול את הטפל להנאתו? נחמד את גבולות הגזרה של הדיון בעזרת דוגמא:

אדם אוכל פאי תפוחים. לצורך הדיון הוא מגדיר את התפוחים כעיקר, ואילו את העיסה כמיועדת לעידון טעם התפוח החזק. הוא מברך 'העץ' על התפוחים ופוסט את העיסה, הטפלה. הוא גומר את החלק של התפוחים, ועתה רוצה לאכול עוד מעט מהעיסה בכדי לעדן את המתיקות שבפיו. על כך וודאי שאין צורך לברך, שכן אכילה זו נועדה לעדן את המתיקות שבפיו. נביא כדוגמא את לשון בעלי התוספות בתירוץ השני לעיל:

תוספות מסכת ברכות דף מד עמוד א

בשעה שאכל פירות גנוסר לא היה שם עדיין מליח ופת דלא היה יודע שיחלש לבו מחמת המתיקות

בעלי התוספות מדגישים: יש צורך לברך על המליח בנפרד רק מכיוון שלא שת ליבו לכך שיהיה צורך לעדן את המתיקות אחרי אכילת הפירות. אילו ידע שיהיה צורך לאכול את המליח, לא היה מברך. הוא הדין כאן: אם אוכל עוד מעט מהעיסה בכדי לעדן את המתיקות, וודאי שעיסה זו טפלה לתפוחים. שאלתנו נסובה על מי שמחליט לאכול מהעיסה אחרי שעברה המתיקות מפיו. כאמור, לפי החזון איש, הוא כבר בירך על עיסה זו. ואילו לפי הפוסקים האחרים הוא מעולם לא בירך על אף עיסה, אלא רק פטר את העיסה הטפלה לתפוחים. לכאורה על העיסה החדשה, שאינה טפלה, עליו לברך!

השולחן ערוך פוסק שמי שאוכל ריקים רק כאמצעי לשאת את המרקחת שעליהם, מברך על המרקחת ופוסט את הרקיק:

שולחן ערוך אורח חיים סימן קסח סעיף ח

אותם ריקים דקים שנותנים מרקחת עליהם, הם טפילים לגבי המרקחת וברכת המרקחת פוטרותן

ואם בהמשך הוא אוכל את הרקיק בפני עצמו:

ט"ז על שולחן ערוך אורח חיים סימן קסח סעיף קטן יא

כל זמן שאוכל אותו עם הנויא"ט (המילוי) אין לברך כלל על העיסה, כדין מברך על העיקר ופוסט הטפל. ואם אוכל העיסה בפני עצמה מברך עליה בורא מיני מזונות

ערוך השולחן מדבר על מצב הפוך, בו רואים את הפאי כעיקר. אך העיקרון זהה:

ערוך השולחן אורח חיים סימן ריב סעיף ב

עיסה ממולאת בפירות או בביצים או בגבינה, כמו מיני טיגון שלנו, הוה העיסה עיקר ואין צריך ברכה על המילוי, אפילו אוכל המילוי מעט בפני עצמו. אך אם נוטל המילוי מהם ואוכלם ואינו אוכל העיקר עתה כלל, פשיטא שמברך על הטפל הברכה הראויה לה, מפני שכעת איננה טפל אלא עיקר

אך הגר"ז מלאדי חולק:

שולחן ערוך הרב אורח חיים סימן קסח סעיף ט

אם אין מתכוונין כלל לאכול העיסה, כגון אותם ריקים דקים שנותנים מרקחת עליהם, שהדבר ידוע שאין מתכוונים כלל לאכול העיסה, רק שבאים לדבק המרקחת עליהם כדי שלא יטנפו הידיים מהדבש, הרי הם טפילים לגבי המרקחת, וברכת המרקחת פוטרותן, ואפילו אם אכל תחלה המרקחת ונשארו הרקיקים לבדם

נראה שהגר"ז סובר כשיטת החזון איש: מכיוון שהרקיק בטל למרקחת, ברכת המרקחת מוציאה ידי חובת ברכת הרקיק, ולכן גם אם יאכל את הרקיק בפני עצמו, הוא כבר בירך על הרקיק, ואין עניין לברך עליו שנית. (שוב נזכיר: מה הוא בירך על הרקיק? אם הוא אוכל מילוי תפוחים, לפי הסברו של המגן אברהם לעיל, מכיוון שהרקיק טפל לתפוחים, הרי שברכת הרקיק היא 'בורא פרי העץ'). המשנה ברורה פוסק כגר"ז:

משנה ברורה סימן קסח ס"ק מו

אם אכל המרקחת מלמעלה והשאיר הרקיקין ואכלן בפני עצמן צריך לברך 'בורא מיני מזונות' עליהם. אך אם אכלן ביחד ונשאר עוד קצת ריקים בלא מרקחת אין צריך לברך עליו, כיוון דעיקר אכילתו היה ביחד ונחשב לטפל להמרקחת אין חוששין על גמר האכילה

בסוף דבריו המשנה ברורה כותב כמו שכתבנו לעיל: אם נשאר לו מעט ריקים שנועד לסיים את בליעת טעם המרקחת, אינו מברך עליה, ועל כך אין מחלוקת. אך אם ממשיך ואוכל ריקים נוסף, באנו למחלוקת הגר"ז מלאדי והט"ז. המשנה ברורה, כאמור, פוסק כגר"ז מלאדי. ברם, נראה שהגר"ז עצמו חושש שזהו אינו פתרון אידיאלי, ולכן אומר שאם עשוי לאכול את הטפל בפני עצמו, עדיף שיאכל מהטפל בפני עצמו לפני שהוא אוכל את התערובת, וכך אין ספק שיברך על שניהם:

שולחן ערוך הרב אורח חיים סימן ריב סעיף ח

אבל כל טפל שאין אכילתו טפלה אל העיקר, אלא כשאוכל שניהם יחד, או הטפל אחר העיקר, וכשאוכלו קודם העיקר אין אכילתו טפלה אליו כלל, כגון שהביאו אליו פת או מאכל אחר לאכול עם המליח שלא יזיקנו בגרונו או למתק השתיה אחר שישתה, וכשבא לאכול ממנו לפני המליח או לפני השתיה אין אכילה זו טפלה אליה כלל צריך לברך עליה ברכה המיוחדת לה ולא ברכת המליח או המשקה אף על פי שהיא שהכל. לפיכך טוב שיאכל ממנו מעט קודם ברכת המליח או המשקה כדי שיברך עליו ברכה המיוחדת לו ולא יפטרנו בברכה אחרת בתורת טפלה

לסיכום נפקא מינה זו:

אדם אוכל תערובת, מברך על העיקר ופותר את הטפל. אחרי אכילתו הוא בוחר להמשיך לאכול את הטפל בפני עצמו. כל עוד הטפל נאכל כהמשך לאכילה הראשונה, כמובן שלא יברך (לעיל ביארנו את ההבדל בין דברי הב"ח והמגן אברהם על בעלי התוספות לבין סוגיה זו). אך מהו הדין אם הוא מחליט לאכול את הטפל להנאתו, מעבר לעידון טעם העיקר וכדו'?

הגר"ז מלאדי פוסק שבעצם בשעה שבירך על העיקר, הוא בירך על הטפל. אם הוא בירך על הטפל, אין שום סיבה לברך עליו שוב.

הט"ז וערוך השולחן אומרים שכאשר עבר טעם העיקר והוא המשיך לאכול את הטפל, עליו לברך על הטפל בנפרד. מדוע? מפני שהוא לא בירך על הטפל כלל! כל עוד הוא נספח לעיקר, הוא לא בירך עליו. עתה שהטפל עומד לעצמו עליו לברך עליו. ברם, מחמת הספק הגר"ז מלאדי עצמו כבר מציע לברך על הטפל לפני שאוכל את העיקר בכדי לצאת מן הספק.

הגדרת העיקר והטפל

עד כה הנחנו שידוע לנו שיש עיקר וטפל. אך עלינו להגדיר מה נחשב העיקר ומה נחשב הטפל?
ביחידה 3 נגענו בהגדרות של עיקר וטפל ביחס למזונות. ברם עלינו לשים לב: ברירת המחדל היא שהדג נחשב לעיקר, אלא אם כן יש סיבה מסוימת לומר אחרת. למדנו שם את דברי הרמב"ם:

רמב"ם הלכות ברכות פרק ג הלכה ד

כל תבשיל שערב בו מחמשת המינין בין קמח בין פת, בתחלה מברך עליו בורא מיני מזונות

הלכה ה

במה דברים אמורים? כשהיה המין הזה חשוב אצלו ולא היה טפלה, אבל אם היה אחד מחמשת המינין שעירב טפלה אינו מברך אלא על העיקר ופותר את הטפלה, וזה כלל בברכות כל שהוא עיקר ועמו טפלה מברך על העיקר ופותר את הטפלה בין שהיתה הטפלה מעורבת עם העיקר בין שלא היתה מעורבת.

הלכה ו

כיצד היא הטפלה המעורבת? כגון לפת או כרוב שבשלו ועירב בו קמח של אחד מחמשת המינין כדי לדבקו אינו מברך עליו בורא מיני מזונות, שהלפת הוא העיקר וקמחו טפלה, שכל דבר שמערבין אותו לדבק או כדי ליתן ריח או כדי לצבוע את התבשיל הרי זו טפלה, אבל אם עירב כדי ליתן טעם בתערובות הרי הוא עיקר

הלכה ז

כיצד היא הטפלה שאינה מעורבת? הרי שצריך לאכול דג מליח ואכל הפת עמו כדי שלא יזיק המלח גרונו ולשונו הרי זה מברך על המליח ופותר את הפת מפני שהפת טפלה לו וכן כל כיוצא בזה

הרמב"ם מביא את הדוגמאות משתי הסוגיות (בהלכה ו הסוגיה מיחידה 3, ובהלכה ז הדוגמא שהבאנו בתחילת יחידה זו), בכדי להגדיר מספר דברים:

- א. עיקר וטפל יכולים להיות שני מאכלים שעירבו והפכו למאכל אחד, או שני מאכלים שהאדם בחר לאכול יחדיו. בשני המקרים, אם אפשר לזהות עיקר וטפל, יש לברך על העיקר בלבד.
- ב. בהקשר של דגן, הדגן יהיה טפל רק אם הוא נועד למרקם ('לדבקו'), לריח או לצבע. אם הוא נועד לספק תזונה או טעם הוא אינו בטל.
- ג. בהחלט יש לבחון אם ביחס למאכלים אחרים הגדרת העיקר והטפל יהיו פחות נוקשים, שכן ביחס למאכלים אחרים אין ברירת מחדל. כלומר: אם יש דגן ופרי, ההנחה היא שהדגן עיקר. אך אם יש פרי ואוכל שברכתו שהכל, אין לנו סיבה להניח שהאחד עיקר והשני טפל, עד שנכיר את המאכלים טוב יותר.

בהקשר של פירות גינוסר ראינו שהראשונים נתנו הגדרה חלקית לעיקר וטפל:

תוספות מסכת ברכות דף מד עמוד א

באוכלי פירות גנוסר שנו - שהמליח עיקר שהוא בא להשיב הלב שנחלש מפני מתיקות הפירות, והפת שלאחריו טפל ואינו בא אלא בשביל המליח

בדומה לכך מובא בשיטה מקובצת:

שיטה מקובצת מסכת ברכות דף מד עמוד א

להחליש חריפותו של מלח אוכל הפת, ונמצא שהפת טפלה לפירות

ובניסוח חד במאירי:

בית הבחירה (מאירי) מסכת ברכות דף מד עמוד א

אי אפשר לאכול המליח לבדו ומפני כך אוכלין אותו בלחם ואין כוונתם אכילת הלחם ומפני זה תהיה הפת במקום זה טפלה והמליח עיקר

משמע שהפת מובאת במקרה זה רק בכדי לעדן את המליחות הקודמת. נמצאנו למדים שמאכל שמובא רק בכדי לעדן את הטעם של מאכל אחר, הוא נחשב 'טפל' ביחס למאכל העיקרי. המאירי מסביר מדוע: האוכל כלל אינו מתכוון לאכול לחם! לכאורה החקירה האחרונה שלמדנו תהיה תלויה בשאלה באיזו קיצוניות נציג את הדברים האחרונים. אפשר לנסח שהוא אינו אוכל לחם כלל, אלא רק מעדן את הדג המלוח. אפשר לומר שהלחם משרת את הדג המלוח, ולכן דינו נהפך לדין של הדג המלוח. לכאורה החזון איש יאמר שודאי שהוא אוכל לחם, אך יש לברך על המאכל שהוא מתכוון לאכול, ובכך מוציא ידי חובת המאכל הנספח לו.

הגדרות אלו מתייחסות ל"טפל" ביחס לדגן. למדנו שהדגן חריג בכך ש"כל שיש בו מין דגן מברכים עליו בורא מיני מזונות". כיצד נגדיר את העיקר והטפל ביחס למאכלים אחרים? הרי"ף אומר מה הדין של דגנים אחרים שאינם מחמשת מיני דגן:

רי"ף מסכת ברכות דף כו עמוד א

אורז: כד מבשיל ליה בתחילה מברך בורא מיני מזונות והני מילי בדאיתיה לאורז בעיניה, אבל על ידי תערובות לא, דקיימא לן בהא כרב ושמואל דאמרי תרוייהו: כל שיש בו מחמשת המינין מברכים עליו בורא מיני מזונות

כלומר, בשונה מחמשת מיני דגן, כאשר האורז מעורב עם מינים אחרים אין מברכים עליו 'מזונות'. לכאורה אין בכך חידוש גדול: רב ושמואל אמרו שחמשת מיני דגן אינם טפלים, משמע שאר מיני הדגן כן טפלים. וכך פוסק הרמב"ם:

רמב"ם הלכות ברכות פרק ג הלכה י

אורז שבישלו או שעשה ממנו פת, בתחילה מברך עליו 'בורא מיני מזונות' ולבסוף 'בורא נפשות', ובלבד שלא יהא מעורב עם דבר אחר אלא אורז לבדו

על פניו אין הכוונה שאם מוסיפים מלח או גזר לאורז הוא מאבד את ברכתו. הכוונה היא שהאורז הוא מאכל פשוט, ולכן כל מאכל משמעותי שמערבים איתו ישתלט על התערובת. אך הרא"ש מגביל את דברי הרי"ף:

רא"ש מסכת ברכות פרק ו סימן ח

מה שכתב רב אלפס דהא דמברכין על האורז 'בורא מיני מזונות' הני מילי בדאיתיה לאורז בעין, אבל על ידי תערובת לא, היינו כשהרוב ממין אחר, דבכי האי גוונא בחמשת המינין אפילו רובו ממין אחר מברך עליו בורא מיני מזונות

לפי הרמב"ם האורז במהותו הוא מנת התוספת: אדם אינו הולך למסעדה ומזמין אורז. הוא מזמין בשר, והאורז זו התוספת המוגשת יחד עמו. לכן אם יש תבשיל שיש בו בשר ואורז, יברך על הבשר ויפטור את האורז. אך הרא"ש אומר שהחידוש של רב ושמואל הוא שאם יש מיעוט דגן בתערובת מברכים על הדגן. אם כך, אורז רק אינו זוכה לחידוש הזה, ולכן לא מברכים עליו אם הוא מיעוט בתערובת. אך אם הוא רוב בתערובת, לכאורה יש לברך עליו.

יתכן ומתשובת הרי"ף משמע כדברי הרא"ש. הרי"ף פוסק שלא מברכים 'בורא פרי הגפן' על יין מבושל. הוא נשאל על תערובת של יין מבושל ושאינו מבושל, ועונה שיש ללכת אחר הרוב:

שו"ת הרי"ף סימן רצה

היין אשר ימזוג בו יין מבושל אם נוכל לברך עליו בורא פרי הגפן או לא. תשובה אם יהיה הרוב מן היין שאינו מבושל מברכין עליו בורא פרי הגפן אבל אם יש הרוב מן היין המבושל מברכין עליו שהכל

ברם, הט"ז מבין את הרי"ף כדברי הרמב"ם:

ט"ז אורח חיים סימן רח ס"ק ט

הרי"ף והרמב"ם, ומשמע מלשון הרי"ף כשנתערב האורז עם מין אחר אין שום מעלה לאורז אפילו אם הוא רוב

כמובן שאין בכך סתירה לתשובת הרי"ף. בתשובת הרי"ף הוא מתייחס לתערובת של שני דברים שלשניהם יש דומינטיות מסוימת. על כך אומר הרי"ף שיש ללכת על פי הרוב. לכאורה גם הרמב"ם יסכים שאם יש שני מאכלים (או משקאות) מעורבים, ויש בכל אחד מהם דומינטיות מסוימת, נלך לפי הרוב. הט"ז אומר שלפי הרי"ף והרמב"ם, ספציפית ביחס לאורז, שאורז במהותו הוא 'תוספת', וממילא הוא הטפל. אם נדייק יותר, מחלוקת הרמב"ם והרא"ש היא אם הרוב יכול להיות הטפל. לפי הרא"ש גם מאכל שבמהותו 'תוספת', אם הוא רוב התבשיל הוא נהפך לעיקר, ואילו לפי הרמב"ם האורז הוא תוספת, ולכן הוא טפל בהגדרתו, ואפילו אם הוא הרוב. מלשון השו"ע נשמע יותר כרא"ש:

שולחן ערוך אורח חיים סימן רח סעיף ז

הכוסס את האורז, מברך עליו 'בורא פרי האדמה' ואחריו בורא נפשות; ואם בשלו או שטחנו ועשה ממנו פת, מברך עליו 'בורא מיני מזונות' ואחריו בורא נפשות; והוא שלא יהא מעורב עם דבר אחר אלא אורז לבדו, ואם עירב ממנו בתבשיל אחר והתבשיל האחר הוא הרוב, מברך עליו כברכת אותו תבשיל

השו"ע מעתיק את לשון הרמב"ם, אך מוסיף את התנאי שהתבשיל השני הוא רוב. משמע שפוסק כרא"ש נגד הרמב"ם. אך לכאורה השו"ע אינו עקבי: בתחילה הוא אומר שמברכים אם ה"אורז לבדו", כדברי הרמב"ם, ואילו באפשרות השנייה מתנה ש"התבשיל האחר הוא הרוב". משמע שאם יש מיעוט של תבשיל אחר, זה מקרה שלא נכנס בתיאור הראשון וגם לא בתיאור השני! הגר"א והפרי מגדים אומרים שאם יש רוב אורז נתעלם מהמיעוט:

ביאור הגר"א אורח חיים סימן רח סעיף ז

הרא"ש שם דאם האורז הוא הרוב ה"ל כאילו בעיניה

פרי מגדים אורח חיים משבצות זהב סימן רח ס"ק ט

רוב מאורז ככולה דמי

כלומר, כאשר השו"ע אומר "אורז לבדו", כוונתו שרוב התבשיל הוא אורז. אם כך, בעצם הוא פוסק ממש כרא"ש.

❖ הרחבות – מדוע השו"ע בחר לכתוב 'לבדו' אם כוונתו לרוב (משנה ברורה ס"ק לא)

המשנה ברורה לוקח צעד נוסף:

שער הצינון סימן רח ס"ק לד

אינו מוכח מהם שחולקין על הרא"ש, דאחרי דקיימא לן בכל התורה רובו ככולו, אם הרוב מן האורז חשוב כאילו הוא לבדו

יש מקום להתלבט בלשון הגר"ז מלאדי:

שולחן ערוך הרב אורח חיים סימן ריב סעיף א

אם הטפילה מעורבת עם העיקר, כגון כל תערובת ב' מינים שהאחד הוא עיקר והשני אינו אלא לתקנו ולהכשירו או אפילו שניהם עיקר אלא שהאחד מרובה והאחד מועט שהרוב נחשב עיקר והמועט טפל ... אלא אפילו אינן מעורבין כלל זה עם זה, אלא שעיקר האכילה הוא ממין אחד, והשני אינו בא אלא מחמת הראשון, שאם לא היה אוכל הראשון לא היה אוכלו כלל עתה, הרי הוא טפל אליו ונפטר בברכתו

בתחילה הוא אומר את הקריטריון שלמדנו על פירות גינוסר: השני אינו אלא מתקנו ומכשירו. לאחר מכן הוא אומר שתלוי ברוב ומיעוט. אך בהמשך הוא אומר שהשני אינו בא אלא מחמת הראשון. נשוב לדוגמת המסעדה לעיל: אדם מזמין מנת בשר, והמסעדה נותנת אורז כתוספת. במציאות זו האדם לא היה מזמין אורז. יתכן וכמות האורז גדולה מכמות הבשר (שכן האורז זול יותר), אך הוא אינו בא אלא מחמת הבשר. אך יתכן וכוונתו היא כמו המקרה של פירות גינוסר. במקרה ההוא האדם אוכל את הלחם רק בגלל הפירות. יתכן ובמקרה של הבשר והאורז יש לאורז משמעות מספיקה בפני עצמה כדי שנשוב לקריטריון של רוב ומיעוט. אם כך, מלשון הגר"ז מלאדי לא ברור אם פוסק כרמב"ם או כרא"ש.

הבן איש חי פוסק כרא"ש:

שו"ת רב פעלים חלק ב אורח חיים סימן לג

שאלה. מעיר במביי. הביאו לפניו תבשיל אורז שקורין בערבי פלא"וו ועליו חתיכות בשר ופרי אדמה כמו קר"ע או באמ"ייא וכיוצא, אם צריך לברך על כל מין ברכתו, או יברך על האורז ויפטור הכל? תשובה. יברך על האורז ויפטור הכל מפני כי האורז הוא הרוב, והבשר או פרי האדמה המעורבים בו הם מיעוט, לכן צריך לברך על הרוב ברכתו ופותר השאר, וכן פסק מרן ז"ל הכוסס את האורז אם בשלו וכי מברך עליו בורא מיני מזונות ... והוא שלא יהיה מעורב עם דבר אחר אלא אורז לבדו, ואם ערב ממנו בתבשיל אחר והתבשיל האחר הוא הרוב, מברך עליו ברכת אותו תבשיל ע"ש, משמע דאם האורז רוב מברך על האורז דווקא בשני מקומות המשנה ברורה מגביל את מחלוקת הרמב"ם והרא"ש. ראשית מתוך דברי דרך החיים:

ביאור הלכה סימן ריב *אם העיקר מעורב

אם אוכל שני מאכלים שהן מעורבין בקערה אחת, אם עיקר כוונתו על האחד מברך עליו ופותר השני אפילו הוא המועט, ובסתם מה שהוא הרוב הוא העיקר

דבריו מעלים את שאלת הגבולות בין הרמב"ם והרא"ש. על פניו דרך החיים פוסק כרמב"ם, שאם עיקר כוונתו על האחד הוא נחשב עיקרי. אך יתכן ודבריו מחדדים לנו את הגבול בין הרמב"ם והרא"ש. נראה שבליט העדפה ברורה, ברירת המחלוקת היא ללכת אחר הרוב. אך אם 'עיקר כוונתו' על אחד המאכלים, קשה לטעון שההלכה תקבע שהעיקר הוא המאכל שאינו עיקרי בעיניו בגלל שהוא רוב. נדגים את הדברים בעזרת הדוגמא של הבשר והאורז: אדם מזמין בשר במסעדה. עם הבשר הוא מקבל אורז. האורז הוא הרוב במנה. אם הוא מתכוון לשבוע ממנת בשר עם אורז, באנו למחלוקת הרמב"ם והרא"ש. אך אם מבחינתו הוא אוכל בשר, ובתודעתו האורז אינו עיקרי במנה, ודאי שהאורז טפל לבשר.

ברם, למדנו לעיל שלפי חלק מהאחרונים אין סתירה בלשון השו"ע 'התבשיל האחר הוא רוב' ממה שניסח קודם לכן 'לבדו', שכן אם האורז הוא רוב, הלכתית הוא מוגדר כנמצא לבדו. לאור זאת שער הציון מציע שאין מחלוקת בין הרמב"ם והרא"ש כלל!

שער הציון סימן רח ס"ק לד

אינו מוכח מהם שחולקין על הרא"ש, דאחרי דקיימא לן בכל התורה רובו ככולו, אם הרוב מן האורז חשוב כאילו הוא לבדו

כלומר, כאשר הרמב"ם כותב 'לבדו', כוונתו שהוא הרוב. אם מיישבים את המחלוקת כך, ניתן לטעון שגם הרמב"ם מודה שיש תמיד ללכת אחר הרוב. נחיד את הנקודה האחרונה, מכיוון שהיא משפיעה על סוגיות רבות: השולחן ערוך מעתיק את לשון הרמב"ם, אך מוסיף מספר מילים ההופכות את דבריו לשיטת הרא"ש. בשולחן ערוך זה נעשה רבות, וניתן לפרש את הדבר בשתי דרכים: א. הרמב"ם כבר ניסח את ההלכות בלשון בהירה ומסודרת, ולכן רוב השולחן ערוך זו העתקה של לשונו. כאשר השולחן ערוך אינו פוסק כמותו, עדיין ניתן לצטט את לשון הרמב"ם, אך להוסיף את המילים המבהירות שאינו פוסק כמותו. נראה שכך מבינים הגר"א והפרי מגדים. ב. השולחן ערוך מפרש את הרמב"ם עצמו. במקרה זה השולחן ערוך מוסיף מילים הנראות כסותרות את שיטת הרמב"ם. זה מכריח את האחרונים לבאר את המילים שבשולחן ערוך אחרת. אך אלו המילים של הרמב"ם. אם אכן יש לפרש את המילים הללו כך, אין מניעה לפרש אותם בצורה זהה גם בלשון הרמב"ם. ממילא מתברר שאין מחלוקת בין הרמב"ם והראשונים שנראים כחולקים עליו. זו טענת שער הציון.

אם נסכם את שידוע לנו עד כה על תערובת של מאכלים שונים: אם מעורב בתערובת מין דגן, יש לברך עליו. אם מאכל אחד "משרת" את המאכלים האחרים (נועד לתת לו מרקם, לעדן את החמיצות או החריפות, וכדו') הוא טפל לברכת העיקר, ואפילו אם הוא מחמשת מיני דגן. אם אין בתערובת מין דגן, ואין מאכל אחד המשרת את השני: ברירת המחלוקת היא שיש לברך על הרוב.

במידה וברור לאדם איזה מאכל עיקרי בעיניו, דרך החיים והמשנה ברורה אומרים שגם כאן הולכים לפי מה שהוא עיקרי בעיניו.

אך אם מאכל אחד עיקרי והשני התוספת, אך שניהם משמעותיים:

לפי הרמב"ם יש לברך על המאכל העיקרי, וכן פסק הט"ז.

לפי הרא"ש יש לברך על הרוב, כך הבינו הגר"א ופרי מגדים את השולחן ערוך (ולאור דבריהם המשנה ברורה מציע שאין מחלוקת בין הרמב"ם והרא"ש, ובעצם הרמב"ם מודה לרא"ש), וכן פסק הבן איש חי.

האם תמיד יש לחפש עיקר וטפל

למדנו לעיל את דברי שו"ע הרב, האומר שאם עומד לאכול תערובת, אך יתכן ולאחר מכן יאכל מהטפל בפני עצמו, עדיף שמראש יאכל ויברך על הטפל בפני עצמו. בכך הוא יהפוך אותו לעיקר, בזמן האכילה המסוימת הזאת, ועל כן מוצדק לברך עליו בפני עצמו, וכך יצא מכלל ספק. כלומר, לפעמים נכון יותר להפוך את שני המאכלים ל'עיקריים' דיים בכדי לאפשר ברכה על שניהם (שימו לב: זה לא דומה למקרה של תרומת הדשן עם הגודגדניות. בתיאור שלו שם אין לאדם עניין לאכול את הגודגדניות בפני עצמן, כלל. לכן ודאי שהן טפלות, בין אם נאכלות לפני או אחרי השתייה. חידושו של הבית יוסף במקרה זה הוא שלמרות שהגודגדניות ודאי טפלות לשתייה, יש לברך עליהן, מכיוון שאי אפשר ליהנות מהעולם ללא ברכה, ואי אפשר לברך 'בורא פרי הגפן' על גודגדניות. שולחן ערוך הרב מדבר על מקרה בו הטפל יהיה עיקרי בשלב מסוים. כאמור, זהו דיון שונה).

ערוך השולחן אורח חיים סימן ריב סעיף ב

ואין לשאול לפי"ז אצלינו שמבשלין תבשילין עם בשר ואנו מברכין על התבשיל הברכה המיוחדת לו ועל הבשר שהכל ליהוי חד מינייהו עיקר והשני טפל, דאין זו שאלה, דבטפילה המעורבת לא שייך עיקר וטפל אלא כשאוכלם ביחד, כמו כשמבשלים גרויפיין עם קטניות או עם תפוחי אדמה, שלוקחין בכף אחת זה וזה, ואז אפילו אם אינו נלקח בכף רק מין אחד גם כן הוי טפל, אבל הבשר אוכלין בפני עצמו, או קודם התבשיל או אחר כך, אין זה עיקר וטפל. והוא הדין אם ליקט התפוחי אדמה מתוך התבשיל ואוכלן בפני עצמן מברך עליהם בורא פרי האדמה אם התבשיל ברכתו מזונות או שהכל, וכן להיפך, בבשר כשחתכן לחתיכות קטנות ואוכלן ביחד עם התבשיל נעשים בטילים וטפלים לתבשיל וכיוצא בזה בכל הדברים

שו"ע הרב הציע לברך על הטפל בנפרד מברכת העיקר. ערוך השולחן אומר שלא בכל ארוחה יש עיקר וטפל. לדוגמא: יתכן ויהיה הבדל בין תבשיל של אורז ובשר, ומצב בו אדם אוכל בשר והאורז הוא מנת תוספת. הרב שטרן באמת מבחין בין שני אלה:

באר משה חלק ה סימן סג

נשאלתי עוד: האוכל בשר עם האורז, אם הבשר פותר את האורז או להיפך?
 השבתי: אין הבשר פותר האורז ולא האורז הבשר, ומברך על שניהם בזה אחר זה, גם אם שופך מימי הבשר על האורז ... שניהם חשובים בפני עצמם, על כן אין אחד נעשה טפל לחברו, ומברך על שניהם אחר זה מצאתי בתשובת רב פעלים שכתב שיברך על האורז ... אבל באמת אין שום סתירה מדבריו לדברינו, כי בא עליו מכוח שהאורז הרוב, וכנראה דרכם היה לבשל הבשר עם האורז ביחד

הרב שטרן אומר שכל הדיון בשאלה אם האורז בטל לבשר (או להיפך) הוא במקרה של תבשיל אחד המכיל אורז ובשר. אך אם מגישים אורז בנפרד מהבשר אין סיבה להניח שהאחד טפל לשני (בהמשך נראה שהבאר משה אינו לגמרי מסכים גם עם הסבר זה).
 החיי אדם אומר יותר מכך:

חיי אדם חלק א כלל נא סעיף יג

עירב ב' מינים שאין ברכותיהן שווין הולכין אחר הרוב, ומברך עליו. ודווקא בעניין שאין המעט ניכר. אבל אם כל א' ניכר לעצמו ואינו נעשה לטפל, מברך עליו כל אחד ברכתו הראויה לו

גם בתבשיל אחד יתכן ויהיו מאכלים הניכרים, כל אחד לעצמו. גם בתבשיל אחד לא ברור שתמיד נגדיר עיקר וטפל. כף החיים פוסק כדבריו, ובעקבותיו בילקוט יוסף:

כף החיים אורח חיים סימן רד ס"ק ס

הא דאזלינן בתר רובא דוקא בענין שאין ניכר אבל אם כ"א ניכר לעצמו ואינו נעשה לטפל מברך ע"כ אחד ברכתו הראויה לו

ילקוט יוסף נטילת ידים וברכות סימן ריב סעיף ה

האוכל [שלא בתוך סעודת פת] תבשיל או אורז, ומונח לפניו בצלחת חתיכת עוף, או שניצל, או בשר, אם הבשר מעורב עם האורז, גם כשאוכלו לבדו אינו מברך על הבשר, שהוא טפל לגבי האורז. אבל אם הבשר מונח בנפרד בצד הצלחת, ואוכלו בפני עצמו בלי האורז, מברך גם על הבשר. בין אם אוכלו לבסוף בין אם אוכלו באמצע, ובפרט אם הבשר או העוף נתבשלו בקדרה אחת, והאורז בקדרה אחרת. ואם אוכל הבשר יחד עם האורז, אינו מברך על הבשר. והאוכל אורז ואפונה מעורבים זה בזה, או אורז וגזר וצימוקים מעורבים, מברך בורא מיני מזונות בלבד. ואם יש לפניו אורז ואפונה בצלחת אחת, כל מין בנפרד, ואחר שסיים לאכול האורז אוכל האפונה בנפרד, מברך על האפונה בורא פרי האדמה

ברם, הפרי מגדים חולק על כך:

פרי מגדים אורח חיים פתיחות פתיחה להלכות ברכות אות יא

כלל אמרו בברכת הנהנין, דאזלינן בתר רובא, כמבואר בסימן ר"ב סעיף א' בהג"ה שאם "נתערב" כו'. והך 'תערובת', לאו דווקא שאי אפשר להכיר, אלא אפילו כל אחד עומד בפני עצמו נמי בתר רוב אזלינן, דהטעם הוא הכלל כל שעיקר ועמו טפילה הולכין בתר העיקר הך דמברך על העיקר ופוסט הטפל, הן בטפילה (מעורבת) [מעורבת] אם בפני עצמה

מדבריו משמע שבאופן כללי, תמיד נגדיר עיקר וטפל. ואם נתקשה להגדיר מהו העיקר, נלך אחר הרוב, בניגוד לפוסקים הקודמים שהבאנו. בשער הציון (ריב ב) מביא שגם דרך החיים סובר כפרי מגדים.

ביחס לאורז ובשר הרב אבא שאול אומר שיש לפסוק כחיי אדם:

שו"ת אור לציון חלק ב פרק יד שאלה ל

שאלה. מי שהוגשו לפניו אורז וירקות ובשר, על מה מברך?

תשובה. אם האורז והירקות מעורבים יחד, מברך על האורז ופוסט את הירקות, ואם אינם מעורבים, אלא נתנם בתוך הצלחת בנפרד, מברך אף על הירקות. ולעניין הבשר או העוף, אם נחתכו לחתיכות קטנות, ומעורבים עם האורז, מברך על האורז בלבד, ואם החתיכות גדולות, אף אם הם מעורבים עם האורז, מברך אף על הבשר או העוף. אם העוף או הבשר אינם ניכרים, הם טפלים. אך אם הם ניכרים לעצמם, יש לברך עליהם בנפרד.

נשים לב שעלו כאן שני נושאים שונים:

1. כיצד מגדירים עיקר וטפל – לפי רוב או לפי משמעות.

2. האם נכון לחפש עיקר וטפל, ומתי נכון יותר לברך שתי ברכות נפרדות?

למדנו לעיל את דברי הט"ז, שאומר שאם אכל פשטידה (שברכתה 'מזונות') ולאחר מכן רוצה לאכול את המילוי ללא הפשטידה (שברכתה 'העץ', לצורך העניין), יברך את ברכת המילוי בנפרד. משולחן ערוך הרב עלה שעדיף לברך על הטפל לפני העיקר במצבים שכאלה. אך לא ברור מדוע במצב רגיל בו אדם אינו יכול לזהות עיקר וטפל לא יברך על כל אחד מהם בנפרד. ערוך השולחן מציג מדד מסוים – אם בכל נגיסה נאכלים שני המאכלים, אין לברך עליהם בנפרד (גם אם במקרה יוצא שבחלק מהנגיסות מקבל רק מין אחד). אך אם יכול לאכול את המאכלים בנפרד, ואף מתכוון לכך, יברך על כל חלק בנפרד. החיי אדם אומר שאם כל אחד חשוב וניכר בפני עצמו, יברך עליו בנפרד.

הבאר משה נוטה לומר כדברי החיי אדם, אך מפאת כבוד הרב פעלים הוא מציע אחרת: תלוי אם המאכלים מתבשלים יחד. אם הם מתבשלים יחד, הרי שזה מאכל אחד. נראה שהחיי אדם היה חולק על כך ואומר לברך על כל רכיב הניכר בפני עצמו בנפרד.

אחרי לימוד העקרונות, נעיינ בדברי הפוסקים על מאכלים שונים, בהתאם לדברים שלמדנו.

חמין

הביאור הלכה אומר שספק ברכות להקל:

ביאור הלכה סימן ריב סעיף א *אם הרוב

למעשה נראה דספק ברכות להקל, ולא יברך אלא כברכת הרוב, וכן בתבשיל שמעורב בו מה' מיני דגן יברך רק בורא מיני מזונות [וגם על המחיה בסוף אם יש בו כזית דגן בכדי אכילת פרס] והרוצה לחוש לדעת החיי אדם ימעך הפרי אדמה ויהיה מעורב עם פתיית העיסה או הגרויפין על ה' מיני דגן ויאכלם ביחד ויברך בורא מיני מזונות על שני המינים ביחד

כלומר, הוא אומר שנכון יותר להחמיר ולוודא שלא יוצר מצב בו יברך יותר מברכה אחת על תבשיל אחד. ברם, פוסקים רבים פוסקים כחיי אדם, ואם כך יפסקו לברך בנפרד על רכיבי החמין:

בן איש חי שנה ראשונה פרשת פינחס את יז

מינים שעירבן זה בזה, אם כל אחד ניכר לעצמו מברך על כל א' ברכה הראויה לו, ואם נתמעכו ונדבקו זה בזה הולכין אחר הרוב ומברך על הרוב ופוטר הב'

(שימו לב: למדנו תשובה של הבן איש חי שמניחה שבתבשיל של אוור ובשר יש לברך על אחד מהם בלבד. עיקר חידושו היה בכך שהוא פוסק לברך על האורח, ולא על הבשר. דבריו בבן איש חי מגדירים מתי יש לברך ברכה אחת ומתי שתי ברכות. אין בכך סתירה לדברים הקודמים).

באר משה חלק ה סימן נ

נשאלתי על טשאלענט שמעורב בו שעורים, איזה ברכה יברכו. השבתי שהשעורים הוא העיקר, ויברך 'בורא מיני מזונות'. ועל הקטניות 'בורא פרי האדמה', כי עיקר דעתו על הקטניות, ובכי האי גוונא יברך על שניהם ואם מעורב בתוך הטשאלענט גם בשר יברך על הבשר בפני עצמו 'שהכל', כי לא נעשה הבשר טפל לטשאלענט

הרב שטרנבוך אומר שבמקרה של חמין יתכן וגם הפוסקים האחרים יודו לחיי אדם:

תשובות והנהגות כרך ב סימן קמו

בטשולנד מעורב גריסים ותפוחי אדמה רוטב ומעט בשר, ויש להסתפק איזה ברכה לברך כאן, שבעצם כל שיש בו מחמשת מינים מברכים רק בורא מיני מזונות לבד שזהו העיקר או כאן כיון שהם שני דברים נפרדים גריסים ותפוחי אדמה, ראוי לברך על שניהם...

ולדעתי נראה שצריך לברך על שניהם, דרך כשיש תערובות באופן שניתן כדי שהטעם יתפשט בכל, צריכים לברך על המזונות אבל התפוחי אדמה לא ניתנו לתת טעם בגריסין או רוטב, וכן הגריסין לא באו ליתן טעם בתפוחי אדמה, אלא התפוחי אדמה הם כדבר לעצמו להשביע, ולכן לא נקרא תערובות שהטעמים לא מעורבים ... אך בטשולנד כידוע אין הגריסים ממשביחי הטשולנט שבאים להשביע, (שמתפוחי אדמה וגריסים אין בהם עירוב טעמים לשבח), ולכן אין פוטרים הטשולנט ודו"ק. [ויש לסניף דעת החיי אדם...]

ולפי זה כשיש מעט בשר בפנים כשעיקרה לתת טעם בתערובות, אין לברך עלה, שהמזונות עיקר, אבל התפוחי אדמה ניתנו כדבר נוסף, ואף שנמצא בקדירה עם הגריסין, מכל מקום כיון שלא ניתן לטעם בתערובת, אלא התפוחי אדמה הם בפני עצמם, ולכן צריכים לברך עלה אף שאוכל שניהם כשמתכוון לשניהם.

הרב שטרנבוך אומר שכל המחלוקת היא רק במצבים בהם ישנה השפעה הודית של המאכלים זה על זה. במקרה של הבשר והאורח שהתבשלו יחד, האדם מעוניין בהשפעה ההודית, בהעברת הטעם, שיש לבשר על האורח ולהיפך. לפי החיי אדם אין די בהשפעה הודית כדי להכריח ברכה אחת בלבד, גם אחרי שהמאכלים נתנו טעם זה בזה, יתכן ועדיין נתייחס לכל אחד מהם כמשמעותי דיו בכדי שלא יהיה בטל למאכל השני. אך אם אין השפעה הודית חיובית כלל (כמו תפוחי אדמה וגריסים) הוא אומר שאין הצדקה לברך על האחד ולפטור את השני (למרות שהוא אוכל "טשולנט", ולא "תפוחי אדמה לצד גריסים").

סלט

לכאורה בסלט יש לדון מצד שתי השאלות ששאלנו: מה עיקר התערובת, ואם נכון לחפש עיקר וטפל, או שמא יש לברך יותר מברכה אחת?

ברכת ה' חלק ג פרק י סעיף לח

סלט ירקות שעירבו בו גבינה רכה או לבן, וכן תותי שדה שעירבו בהם שמנת, וכן כל כיוצא בדברים המתערבים היטב: אם עיקר כוונתו לאכול את הירקות ואת התותים מברך 'בורא פרי האדמה' בלבד. אבל אם חפץ ליהנות משניהם בשווה צריך לברך את ברכת המין שהוא הרוב בתערובת

לכאורה במקרה זה ברור שהגבינות נועדו לשפר את הטעם או המרקם של הירקות. במקרה זה אין טעם לחפש רוב ומיעוט.

שם סעיף לט

סלט פירות שמעורבים בו פירות העץ והאדמה – אם הפירות חתוכים לחתיכות קטנות מאוד באופן שבכל כפית שימלאו מהם יעלו פירות העץ והאדמה יחד, צריך לברך את ברכת המין שהוא הרוב בתערובת. אבל אם הפירות חתוכים בחתיכות גדולות באופן שאפשר שיעלו בכפית פירות העץ לבד או פירות האדמה לבד, צריך לברך על כל מין את הברכה השייכת לו. לפיכך ייקח מעט מכל מין ויברך עליו את הברכה השייכת לו

הרב משה לוי אומר לבחון אם לברך ברכה אחת או שתיים זו השאלה אם כל מין עומד לעצמו. נכון שלפנינו סלט, ומטרת יצירת 'סלט' היא ליצור תערובת של הטעמים, אם כך עיקר הכוונה היא לאכול את המרכיבים יחד. אף על פי כן, אומר הרב לוי, שאם מסוגל בקלות לאכול כל מין לעצמו, במצב זה יש לפסוק כחיי אדם (או לכל הפחות לטעון שערך השלחן מודה שבמצב זה יש לברך על כל מין בפני עצמו).
 כבר ראינו לעיל שהרב אבא שאול נוטה אף הוא לדברי החיי אדם, במידה והמינים ניכרים. לעניין סלט פירות הוא מוסיף שאם המינים אינם ניכרים יברך לפי מה שהוא רואה כחשוב (ורק אם אין מין עיקרי בעיניו יברך לפי הרוב):

שו"ת אור לציון חלק ב פרק יד - זיני ברכות שאלה כט

שאלה. האוכל סלט פירות שיש בו כמה מינים שאין ברכותיהם שוות, האם צריך לברך על כל מין ומין את הברכה הראויה לו?

תשובה. אם חתך את הפירות לחתיכות גדולות באופן שאוכלים כל חתיכה לבדה, מברך על כל מין ומין את ברכתו הראויה לו, אבל אם הפירות נחתכו לחתיכות קטנות, והוא אוכל בכל פעם כמה חתיכות יחד, מברך על הפרי העיקרי בלבד, ופותר את שאר הפירות. והעיקר נחשב מה שחשוב יותר, ואם שניהם חשובים, מברך על המין הרב ביותר.

הרב מנדלבוים מצטט פוסקים רבים שאומרים שיש ללכת לפי הרוב:

וזאת הברכה פרק יא סעיף יב (עמוד 93) "סלט פירות"

הרבה פוסקים מורים שסלט שמעורבים בו חתיכות פרי העץ ופרי האדמה והחתיכות קטנות עד שהן עולות יחד בכף אחד, מברך את הברכה של המין שהוא הרוב, ופותר בזה את המיעוט ויש פוסקים המורים שאין הולכים אחר הרוב בתערובת שכל מין ניכר לעצמו ועיקר הכרעת פוסקי זמננו כדעה הראשונה שהולכים אחר הרוב (...כך הורה לי הגר"ח"פ שיינברג, הגרשז"א)

שם סעיף יג

לדעה הראשונה שני מיני פרי העץ מצטרפים יחד להיות רוב נגד פרי האדמה, ולהיפך. ובמקרה של תערובת שלשה מינים גם במקרה של מין אחד שלושים אחוז, והשני שלושים אחוז, והשלישי ארבעים אחוז – אין כאן רוב, ויברך ג' ברכות

קרמבו, ופל וקסטה

האם יש הבדל בין הברכה על החמין, בו יש מרכיבים שונים ויש חשיבות לכל חלק מהם, והברכה על קרמבו? מרקחת על גבי עוגיה אינה המצאה חדשה:

ספר כלבו סימן כד

פעמים שנותנין מרקחת על ריקיקין דקין, ואותן ריקיקין טפילין למרקחת, שהדבר ידוע שאין באין שם לאכול לחם, ואותן הרקיקין אינן אלא לדבק המרקחת עליהן כדי שלא יטנפו הידים בדבש, הלכך הרקיק היא טפילה, וברכת המרקחת פוטר

על פניו במקרה של הכלבו מדובר על ריקיקין שכל תפקידו לשאת את המרקחת, כדין המאכלים הטפלים שלמדנו לעיל. אך אם הרקיק טעים בפני עצמו ודאי שיש לברך עליו. האם יש לברך גם על המרקחת במקרה זה?

מגן אברהם על שולחן ערוך אורח חיים סימן ריב ס"ק ה

אבל במדינות אלו שמניחין המרקחת על הדובשנין שטובים למאכל אם כן כוונתו גם כן לאכילת הדובשנים, ומברך עליהם

המגן אברהם אומר שאם העוגייה טעימה בפני עצמה, ודעתו ליהנות ממנה, יש לברך עליה. אך האם זה אומר שאין לברך על המרקחת?

(למדנו לעיל את הדין של האוכל את הרקיק אחרי אכילת המרקחת, שבתחילה אוכל אותו בנושא למרקחת בלבד, ולכן בתחילה לא בירך עליו. למדנו שהט"ז פוסק שאם לאחר מכן בוחר לאכול את הרקיק להנאתו מברך ברכה נוספת על הרקיק. במקרה שלנו אנו עוסקים במקרה ההפוך: בו הוא נהנה מהרקיק, ולכן הוא מברך עליו. השאלה היא אם במקרה זה יש עניין לברך על המרקחת).

מחצית השקל אורח חיים סימן ריב ס"ק ה (על המגן אברהם הנ"ל)

ומכל מקום צריך לברך גם כן על המרקחת, וצריך לברך תחלה על הדובשנים שברכתן בורא מיני מזונות שקודמת לברכה אחרת ... אם לא שהדובשנים עיקר אז אין צריך לברך על המרקחת

מחצית השקל אומר שכוונת המגן אברהם היא שאכן יש לפנינו שני דברים ששניהם עיקריים, ולכן יש לברך שתי ברכות. אך הגר"ז מלאדי חולק:

שולחן ערוך הרב אורח חיים סימן קסח סעיף ט

אפילו אם המילוי הוא רב מאוד ועיקר הכוונה בפת זו לאכילת המילוי, מכל מקום מין דגן הוא חשוב, ואינו בטל לגבי המילוי, ואף על פי שהוא רב ממנו, ולכך מברכין עליו 'בורא מיני מזונות' וגם המילוי נפטר בברכה זו שהוא טפל למין דגן.

והוא שמתכוונין ג"כ לאכילת מין הדגן שהיא העיסה שבה המילוי אף על פי שאין זו עיקר הכוונה, אבל אם אין מתכוונין כלל לאכול העיסה, כגון אותם ריקין דקין שנותנים מרקחת עליהם, שהדבר ידוע שאין מתכוונים כלל לאכול העיסה, רק שבאים לדבק המרקחת עליהם כדי שלא יטנפו הידיים מהדבש, הרי הם טפלים לגבי המרקחת, וברכת המרקחת פוטרתן אבל במדינות אלו שמניחים המרקחת על הדובשנין (שקורין לעקו"ך פלאדי"ן) שטובים למאכל אם כן כוונתו גם כן על אכילת הדובשנין ומברך עליהם 'בורא מיני מזונות' ופוסט את המרקחת שהיא טפילה למין דגן

הגר"ז מלאדי אומר שברכת מזונות של הרקיק פוסט את ברכת המרקחת. כבר למדנו לעיל שבאופן כללי שו"ע הרב נוטה לחפש עיקר וטפל, ולמעט במקרים בהם נגדיר את שניהם כעיקריים. אם כך, לשיטתו ודאי שעל קרמבו, ופל וקסטה, הדין יהיה כך: אם הוא נהנה מהעוגייה, יש לברך 'מזונות' בלבד. ואם מבחינתו העוגייה בסך הכל מחזיקה את המילוי (שוקולד, קרם, או גלידה) – יברך 'שהכל'. אך מהו ההבדל בין החמין והקרמבו? המשנה ברורה מציע הבחנה:

משנה ברורה סימן קסח ס"ק מה

כתבו האחרונים שם דבמדינותינו שנותנין מרקחת על הדובשנין שטובים הדובשנין למאכל בעצמן, אם כן כוונתם גם בשביל אכילת הדובשנין, וממילא הם העיקר ומברך עליהם בורא מיני מזונות ופוסט המרקחת. ופשוט דדווקא שבעת אפייה נאפין ביחד, אבל אם אפה הדובשנין לבד ואחר כך מניח עליהם מלמעלה המרקחת אין נעשין המרקחת טפילה להם, שכוונתו לאכול שניהם, ואין המרקחת באין ללפת הדובשנין, וצריך לברך גם על המרקחת

נחזור לסברות שעסקנו בהן לעיל: מברכים ברכה אחת על העיקר בגלל שזה מה שאוכלים. אם לפנינו מאכל אחד המורכב ממספר רכיבים, יש להגדיר את המאכל כדבר אחד, ולברך דווקא עליו. המקרה של החמין מורכב, מכיוון שמצד אחד הוא אוכל דבר אחד: חמין, מצד שני, הרכיבים שלו ממש ניכרים ופעמים רבות אנשים בוחרים דווקא רכיב זה או אחר. לכן לגבי החמין ישנה מחלוקת אם לברך על הרכיבים השונים (מכיוון שאנשים עשויים לבחור דווקא בהם), או לומר שזהו תבשיל אחד שהתבשל יחד, ויש לברך עליו ברכה אחת. אומר המשנה ברורה: אך אם כורכים מאכלים שונים יחד אחרי שהם כבר מוכנים, יש לברך עליהם בנפרד. זה מעלה ספק לגבי הקרמבו והקסטה. ודאי שהמילוי עיקרי. אך העוגייה טעימה בפני עצמה, ואינה בטלה למילוי. מצד אחד, ודאי שהעוגייה נאפית בנפרד מהמילוי. מצד שני, הם נמכרים כיחידה אחת. אלו לא שתי יחידות שהלבשנו אחד על השני בנפרד, אלא מאכל אחד. בהחלט יש מקום לטענה שמכיוון שהעוגייה המסוימת הזאת לעולם אינה נאפית אלא כבסיס לקרמבו, יש לראות אותם כאפויים יחד. לשון אחר: גם המשנה ברורה לא מתכוון להתנות את האחידות באפיה או ביסול יחד בדווקא. אלו דוגמאות למאכלים שלא ניתן לראות אותם כמחולקים למרכיבים שונים, מכיוון שנאפו יחד. לפי הבנה זו לכאורה גם הקרמבו ייחשב "נאפין ביחד".

נראה כיצד מספר פוסקים התייחסו לכך:

דברי הפוסקים על גלידות קסטה וקרמבו

בהקשר של קסטה הרב עובדיה מבין שהמשנה ברורה היה פוסק לברך על הביסקוויטים בלבד (כנראה שלהבנתו אין הבדל בין נאפו יחד ובין נאפים רק על מנת להימכר יחד)¹:

שו"ת יביע אומר חלק ז - אורח חיים סימן לג אות ג

ולענין גלידה שבין שני ביסקוויטים שנקראת קסיטה, האם יברך על הביסקוויטים שהם מחמשת מיני דגן, ולפטור את הגלידה, או להיפך שיברך על הגלידה ויפטור הביסקוויטים, מפני שעיקר הכוונה לאכול הגלידה. ולכאורה הדבר ידוע שעיקר הכוונה על הגלידה, וא"כ יברך על הגלידה שהכל ויפטור השאר. אבל המג"א שם כתב, ובמדינות אלו שמניחים המרקחת על דובשנים שטובים למאכל, א"כ כוונתו גם לאכילת הדובשנים, ומברך עליהם.

¹ שתי הערות על כך: א. בהמשך הוא מביא את דברי המשנה ברורה המבחיין בין אם החלקים נאפו יחד או בנפרד. אך הוא אומר שבכל מקרה הדברים נראים לו נכונים. בתקווה שהצגת הדברים לעיל מצדיקה את הבנתו בדברי המשנה ברורה. ב. בחלק מהספרים הדברים מוצגים כמחלוקת בין האשכנזים והספרדים. מיד נביא את דברי ברכת ה', ספרדי מובהק, ואף הרב עובדיה מבסס את דבריו על מגן אברהם גר"ז ומשנה ברורה, אשכנזים ללא ספק, כך שלא נראה מוצדק לראות בכך מחלוקת בני אשכנז ובני ספרד.

ע"כ. ובשיע הגר"ז הביא דברי המג"א, וסיים, הילכך מברך על הדובשנים במ"מ ופותר את המרקחת, שהיא טפלה למין דגן. עכ"ל. וכ"כ המשנה ברורה (סימן קסח ס"ק מה). ע"ש. ואם כן גם בני"ד שהביסקוויטים טובים מאד למאכל מצד עצמם, אינם נעשים טפילה לגלידה, אלא כיון שהם ממין דגן מברך עליהם בורא מיני מזונות ופותר הגלידה לעומתו, הרב משה לוי פוסק שיש לברך שתי ברכות, מכיוון שנהנה משניהם והם נאפו בנפרד:

ברכת ה' חלק ג פרק י סעיף כז

האוכל גלידה 'קסטה', אף על פי שהוא תאב בעיקר ליהנות מהגלידה ואוכל את הביסקוויט רק כדי שלא ייטנפו ידיו בגלידה, מכל מקום כיוון שגם כן נהנה מטעם הביסקוויט, לפיכך צריך לברך על שניהם. וכך יעשה: יפריד מעט מהביסקוויט ויברך עליו 'בורא מיני מזונות', ויכוון שלא לפטור את הגלידה, ויטעם ממנו, ואחר כך יברך 'שהכל' על הגלידה

שם סעיף כח

האוכל 'קרמבו' – אם הוא אוכל תחילה מהקרים לבדו, ואחר כך אוכל ממנו עם הביסקוויט שתחתיו, או שאוכל את הביסקוויט לבדו, צריך לברך על שניהם, וכך יעשה: יפריד מעט מהביסקוויט ויברך עליו 'בורא מיני מזונות', ויטעם ממנו, ואחר כך יברך 'שהכל' ויאכל מהקרים. ואם אינו מתכוון ליהנות כלל מהביסקוויט ואוכל אותו בסוף עם הקרים רק כדי שלא ייזרק, הרי הוא נפטר בברכת הקרים, לפיכך יברך על הקרמבו ברכת 'שהכל' בלבד.

אם כך, מה יש לברך על וופלים? הרב משה לוי ממשיך ואומר שאכן, אדם מקפיד אם הוופלים ממולאים בשוקולד וניל, או לימון, בדווקא, ולעולם אינו קונה 'עלי וופלים' לנשנוש ללא המילוי, מה שאומר שעיקר כוונתו למילוי:

ברכת ה' חלק ג פרק י סעיף ל

האוכל וופל, בין אם הוא מצופה בשוקולד בין אם אינו מצופה בשוקולד, צריך לברך 'שהכל' נהיה בדברו' בלבד, מפני שהקרים והשוקולד הם העיקר, ואפילו אם אוכלו להשביע רעבונו

שם הערה 123

נראה שעיקר רצונו ליהנות מהקרים שהוא טעים ומענג, ולא מהרקיט שהוא חסר טעם ואינו ראוי לאכילה בפני עצמו, לפיכך צריך לברך את ברכת הקרים, שהוא העיקר

שם הערה 124

אף על פי שכשאוכלו כדי להשביע רעבונו יוצא שהרקיט שיש בו קמח מחמשת מיני דגן בא גם לצורך שביעה ... אולם כיוון שענייני הרואות שהרקיט שבוופל הוא דק וקל מאוד ואין בו כדי להשביע, מסתבר שהאוכל וופל להשקיט רעבונו שבע מהקרים העשוי ממרגרינה וביצים וסוכר, ולא מהקרקים שבוופל. אם כן לעולם הרקיט אינו בא להשביע, רק לדבק ולהפיג את מתיקות הקרים

מתוך דבריו אנו למדים שבהחלט יש מקום לבחון את המציאות: אדם שנהנה מהרקיט, בפני עצמו, יברך עליו; אדם הרואה שהוא שבע מהרקיט, יברך עליו. דבריו תלויים בהערכת המציאות (שככל הנראה נכונה ברוב מוחלט של המקרים).

אך הרב וחנר חולק עליו. הוא נשאל על עוגת גלידה. הוא מנצל את ההזדמנות להגדיר את הגבולות בין וופלים ו'כריך גלידה' (קסטה):

שו"ת שבט הלוי חלק ז סימן כז אות ו

בדין עוגה שאחרי אפייתה שמים בתוכה שכבת אייזקרים [גלידה], אם ברכתו מזונות ושהכל, או מזונות לבד. תשובה

בעניין האיזקרים שמחופה בפת כסנין, מסקנתי לברך מזונות ולפטור שהכל ... לפי הכללים שבמשנה ברורה דאם לא נאפה ביחד היה לברך בין מזונות בין שהכל דשניהם עיקר, ואם כן כיוון דגלידה הזה ניתן אחר כך (כלומר, אחר האפייה) יברך ב' ברכות – מזונות ושהכל. איברא, כל זה אם האיזקרים [גלידה] הניתן בין המזונות ניכר הרבה בפני עצמו, אבל לא היה רק כעין טיח דק כדי להטעים את הדובשנין, יראה כמו שכתבתי לברך מזונות דווקא ולא שהכל

כלומר, במקרה של וופלים, בהם יש שכבה דקה של שוקולד בין הרקיטים, ברור שיברך 'מזונות' בלבד, מפני שהשוקולד אינו משמעותי דיו בתערובת להיחשב עיקר.

אך נראה שמכיוון שהרקיט הוא מזונות, ואי אפשר לומר שהוא ממש טפל, ודאי שיברך 'מזונות'. הדיון הוא רק אם לברך גם 'שהכל', על כך אומר הרב וחנר – המילוי אינו משמעותי דיו להצדיק ברכה נוספת.

הוא ממשיך ואומר שזו הסיבה שמברכים על פנקייק וקרפ 'מזונות' בלבד ולא שתי ברכות, למרות ששמים את המילוי אחרי האפייה/טיגון:

ובענייני דמשי"כ המ"ב דפשוט אם אפה דובשנין ואחר כך מניח עליהם מלמעלה מרקחת דאין נעשה המרקחת טפילה שכוונתו לאכול שניהם, זה דווקא במציאות זה וכיו"ב שהניח הרבה מרקחת על הדובשנין מלמעלה, וכאשר סיים המ"ב דאין המרקחת באין ללפת את הדובשנין. אבל בפאלאצינטיע (סוג של קרפ) וכיו"ב ידוע שאין המילוי בא רק להטעים וללפת את הפאלאצינטיע עצמה, בוודאי כה"ג נעשה המילוי טפל בכל אופן ומברך רק מזונות

אם כך, לכאורה שאלת הכמות של הגלידה ב'כריך הגלידה' נעשה משמעותי: אם מדובר בשכבת גלידה ההופכת אותה לעיקרית, לכאורה יש לברך גם על הגלידה. אם זו שכבה קטנה יותר, יברך על העוגיות בלבד:

יתכן מאוד וכפי מה שראיתי שעוגה גמורה מלמעלה ולמטה ושמים שכבת האיזוקרים ביניהם גם בזה לא בא רק ללפת ולהטעים היטב העוגה עצמה ומברך רק מזונות הגם שנאפה בפני עצמו

ולכאורה הדברים תלויים בשאלת היחס בין העוגיה והגלידה. אם אכן הגלידה נועדה רק ללפת את העוגיות, יש לברך על העוגיות בלבד. ברם, קשה להתעלם מכך שזה מאוד לא נפוץ. סביר שאדם מן השורה לא יסכים להגדיר שהוא אוכל עוגיה, והגלידה נועדה רק לתת טעם מסוים לעוגייה.

גביע גלידה

בהקשר של אותו משנה ברורה נציג את דברי הרב שטרן על גביע גלידה:

שו"ת בצל החכמה חלק ג סימן קיד אות א

לעני"ד בס"ד יברך שהכל על אכילת הגלידה, ולאחריה בורא נפשות, ועל אכילת הגביע לא יברך כלל. ואבאר בקצרה ומתוכו ימצא מעכ"ת תשובה לדבריו:

.... עיין משנה ברורה (סימן קס"ח סקמ"ה) 'שהדובשנין עיקר ופותר המרקחת', ומוסיף וכותב: ופשוט דדווקא שבעת אפיה נאפין ביחד, אבל אם אפה הדובשנין לבד ואחר כך מניח עליהן המרקחת מלמעלה אין נעשין המרקחת טפילה להן ע"כ. הדבר ברור דדווקא לעניין שתהיה המרקחת נחשבת טפל לדובשנין בעינין שיהיו נאפין ביחד, אבל הרקיקין נחשבים טפל למרקחת גם אם לא נאפו יחד, כי רק אחר שכבר נאפו הרקיקים לבד שם המרקחת עליהם. דדווקא בדובשנין, דאף שהם בעצמם טובים למאכל והוא מכוון גם לאכילת הדובשנין, מכל מקום גם לאכילת המרקחת הוא מכוון, לכן לא נחשבה המרקחת טפילה לגבי הדובשנין רק בנאפו יחד. אבל הרקיקים שאין מתכוונין לאוכלם כלל, ואינו שם המרקחת עליהם רק כדי שלא יטנפו הידיים מהמרקחת בוודאי חשיבי הרקיקים טפל גם בנאפו לבד.

כלומר, חשוב לא להתבלבל: יש כאן שתי שאלות נפרדות: האחת היא אם יש לרקיק חשיבות. אם לא, היא טפלה, ואין לברך עליה. במידה ויש לה חשיבות, זה עדיין לא אומר שאין לברך על המרקחת. אם עיקר האכילה היא אכילת המרקחת, והרקיק טפל אליה, אבל יש לו חשיבות – אזי ישנו מבחן נוסף, האם הם נאפו יחד או לא. זהו המבחן של המשנה ברורה. אך השאלה הראשונה עומדת לפני שאר השאלות: האם יש לרקיק חשיבות? הרב שטרן טוען שאין לגביע הגלידה חשיבות בפני עצמו, ולכן הוא נעשה טפל.

לכן נד"ד בוודאי להך דמרקחת ע"ג רקיקים דמיא, כי הדבר ברור וידוע שאותם גביעים שנותנין הגלידה לתוכם אינם באים רק כדי להגן על הידים שלא יטנפו ואין דרך לאוכלם כלל בפני עצמם כשאנו אוכל גלידה כידוע, ולכן מי שאינו מחזיק הגלידה בידו בשעת אכילתה אלא אוכל אותה מתוך צלחת, באמת אינו שם אותה לתוך גביע כלל. אלא שמכל מקום הרבה בני אדם רגילים לאכול גם הגביע אחר גמר אכילת הגלידה. נמצא הגביע לעולם טפל לגלידה, לכן יברך שהכלי על הגלידה ופותר את הגביע הטפל אליו, כשם שהמרקחת פותרת את הרקיקים הטפלים לה.

ומהו הדין אם אחרי סיום אכילת הגלידה הוא בוחר לאכול את הגביע? כאן לכאורה שבנו לדיון שלמדנו בחלק הקודם, מחלוקת הט"ז ושו"ע הרב אם יש לברך על הטפל כאשר אוכל אותו בפני עצמו אחרי סיום אכילת המאכל העיקרי:

שם אות ב

אלא שעדיין מקום לחלק עפ"י מש"כ הט"ז ... שאם אכל המרקחת מלמעלה והשאיר הרקיקין, ואכלן בפני עצמן, צריך לברך בורא מיני מזונות עליהם ... והנה גם בנד"ד אוכלין הגלידה לבד ורק אח"כ כשכבר גמר אכילת הגלידה אוכל את הגביע בפניע, וא"כ לכאורה צריך לברך עליו בורא מיני מזונות כמו על אכילת הרקיקים בנפרד. ג) אמנם נודע לי כי יש אנשים שאחר שגמרו לאכול הגלידה הגדושה מעל לגביע אין הם מכניסים לשונם לתוך הגביע ללקק הגלידה שהוכנסה שמה אלא הם נוגסים קצת מהגביע אם קצת גלידה וכן הלאה עד שאכלו את כל הגביע עם הגלידה שהיתה כנוסה לתוכו. ויש שמכניסים לשונם לתוך הגביע ללקק הגלידה שהוכנסה שמה וכאשר לא נשאר רק קצת בתחתית הגביע אז אוכלין את הגביע עם קצת גלידה הנשארה ולא בשביל הגביע רק בשביל אותו קצת גלידה. -

ובכל אלה פשוט שאין צריך לברך על אכילת הגביע בורא מיני מזונות, שהרי אינו מתכוון לאכילת הגביע כלל, ואינו אוכל אותו רק בשביל הגלידה, נמצא הוא טפל אליה ונפטר בברכה שבירך על הגלידה.
 (ד) אבל המכוון לאכילת הגביע, ואף שאין דרך לאכול הגביע כלל, זה שבנד"ד שאני כי ע"י הגלידה שנמס בתוכו ונדבק בדופנותיו ראוי הוא לאכילה ... או שרצונו לאוכלו מסיבה אחרת, אז בוודאי יש לברך בורא מיני מזונות על אכילת הגביע

העולה להלכה: (א) ריקים דקים שנותנין עליהם מרקחת, הרקיקים טפלים לגבי המרקחת גם אם לא נאפו ביחד. (ב) כשאוכל בסוף הגביע ביחד עם גלידה, או שאוכלו בשביל קצת גלידה שנשאר בתוכו, אינו מברך על אכילת הגביע כלום. (ג) אוכל הגביע בסוף בשביל שרוצה לאכול הגביע, מברך עליו בומ"מ

הרב שטרן מניח לאורך כל הדרך שאנשים אינם רגילים לאכול את גביע הגלידה, וגם כאשר אוכלים אותו, בדרך כלל הוא נאכל ממש כנספח לגלידה. עד כדי שבחלק האחרון הוא מחפש סיבות להצדיק את זה שאנשים אוכלים את הגביע. המשמעות היא שאם יש לגביע טעם ייחודי ואוכלים אותו לשם אכילתו (ולא רק כבסיס לגלידה) מוסכם שיש לברך עליו:

פסקי תשובות הערות סימן ריב הערה 120

לאחרונה מיוצר גביעי הגלידה וביסקוויטי הקרמבו באופן שהם מוטעמים ומשובחים לאכילה היטב גם לולא הגלידה או הקצפת, ולכן אף שעיקרם באים להחזיק הגלידה והקצפת, מ"מ אין ברכתן בטילה

זכיר שלמדנו לעיל את דברי שו"ע הרב, האומר שניתן לבחור לאכול את הטפל לפני העיקר באופן שבזמן אכילה זו הוא אינו טפל (בשונה מהמקרה של גודגדניות, שאכילתם אמנם קודמת לשתייה, אך גם באכילה זו הם טפלים לשתייה). הרב פיינשטיין אומר את אותו הדבר כאן: אם האדם מסוגל להגדיר את העוגייה/גביע גלידה וכו' כמאכל בעל משמעות עצמאית, ניתן לפתור את הסבך על ידי אכילתו בנפרד. ברם, אם בכל מקרה הוא נתפס בתודעתו כטפל, לא ניתן לברך עליו, גם אם הוא נאכל לפני המרכיב העיקרי:

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן מג

חתיכה של מזונות ניכרת וחשובה שראויה וחביבה לאכול בפני עצמה כגון כריכים דקים של גלידה (אייס קרים ווייפערס) או בצק דק ממולא פירות מתוקים (פיי-קראסט או שטרודל) ורצה לאכול אותן ראשון בפני עצמן יש לו רשות לברך 'בורא מיני מזונות' תחילה ואחר כך על העיקר. והטעם דלהרבה בני אדם, ואולי להרוב, הוא גם דבר חביב בפני עצמה, שלכן יש לעשות לרוב בני אדם לברך תחילה על חתיכה קטנה ממזונות ואחר כך על הממולא 'שהכלי או 'העץ' כפי מה שהו, אבל אלו שאין רצונם אלא בהממולא אך שאוכלין אותן מחמת שהן על כל פנים שם, יברכו רק על הגלידה ועל הממולא ופותר מזונות הטפל להם

מעבר לפינה ישנו מאכל מרכזי שטרם עסקנו בו: מרק. אך בכדי להגדיר את ברכת המרק כראוי אנו זקוקים להקדמות נוספות. היחידה הבאה תוקדש לברכת המרק ומיני הירקות.

רבנות – שו"ע סימן רב רד ריב

לסיכום:

הייחודיות של מיני הדגן בסוגיית העיקר והטפל

במשנה (ברכות ו ה) נאמר שהפת פותרת את הפרפרת, ולא להיפך. אך כעבור שתי משניות (שם ז) נאמר שאם הוגש לו מליח ופת עמו – מברך על המליח ופותר את הפת, שכן הפת טפלה לו.

בגמרא (דף מד ע"א) מבואר שמדובר בפירות גינוסר. הראשונים נחלקו בביאור הדבר:

לפי תר"י (ככל הנראה בהסכמה עם דברי רש"י) מדובר בפירות מסוימים מאוד, להם הלחם בטל. אך משמע שכל מאכל אחר אינו עומד בקריטריון של הגמרא.

לפי בעלי התוספות והרמב"ם – במצבים הרגילים לחם אינו טפל למליח, על כך נאמר "לא על הלחם לבדו יחיה האדם". קשה להתעלם מכך שעיקר השביעה היא מלחם. רק כאשר מדובר במי שאכל מאכל אחד, ובכדי לאזן אותו הוא מוכרח לאכול מאכל אחר, והלחם נועד לסייע למאכל השני, רק במקרה זה הלחם ייחשב כטפל למאכלים אחרים. אם אדם בוחר לאכול מליח להנאתו, ומצרף אליו לחם לאזן את המליחות, לכאורה עליו לברך על הלחם.

בעלי התוספות מקשים – אם כך לכאורה יש לברך על הפירות ולא על המליח, בניגוד למשתמע מהגמרא! הם מציעים שני הסברים: א. לא אכל הפירות באותו מעמד: לפי המג"א הכוונה היא שאכל את המליח במקום שונה; לפי הב"ח הכוונה היא שסיים את אכילת הפירות לפני שהתחיל לאכול את המליח. ב. בשעה שאכל את הפירות לא חשב שיהיה לו צורך במליח. הט"ז מבאר שתר"י אינם חולקים על בעלי התוספות מסיבה עקרונית, אלא מעדיפים לחמוק מהאוקימתות הללו.

באלו מצבים, אם כן, ניתן ליישם את ההלכות הללו?

מצד אחד האחרונים מוצאים מספר מצבים מעשיים: המגן אברהם והגר"ז מלאדי אומרים שמקובל לשתות יי"ש, ולאכול פחמימה בכדי לעדן את האלכוהול. מצד שני, צריכים לאמוד שאכילת הפחמימה נועדה לעידון זה, בלבד, ולא כלל למטרת אכילה בפני עצמה. לכן השל"ה וערוך השלחן מעודדים להימנע מהתלבטות זו.

כל שהוא עיקר ועמו טפלה, מברך על העיקר ופוסט את הטפלה

בעל המאור אומר שהעיקר פוסט את הטפלה, ומה שטפל אינו זקוק לברכה. ניתן להבין את האמירה הזו בשני אופנים:

1. מכיוון שמאכל זה טפל, הוא אינו דורש ברכה. הגר"ד סולוביצ'יק הוכיח כך בטענה שלא יתכן שברכת 'האדמה' תחול על מאכל שברכתו 'שהכל' וכדו'. אם הברכה אינה חלה על הטפל, מתברר שהוא לא בירך עליו (מודל לכך שאדם רשאי לאכול ללא ברכה הוא מי שמתו מוטל לפניו). הרב פיינשטיין הוכיח כאפשרות זו ממצב בו אדם אוכל הרינג ומעט לחם בכדי לעדן את המליחות. ברכה אחרונה תהיה 'בורא נפשות'. אך לכאורה לא יתכן לברך 'בורא נפשות' על לחם, שכן אינו מזכיר ב'בורא נפשות' ברית ותורה. מכריע הרב פיינשטיין שהלחם אינו מתחייב בברכה אחרונה כלל. הוא מציע נפקא מינה נוספת: אם אכל פחות מכזית על המאכל העיקרי, ויותר מכזית על הטפל. אם הטפל פטור, לכאורה אינו חייב לברך ברכה אחרונה כלל! האבני נזר פוסק כך למעשה, אך למעשה הרב פיינשטיין אומר שמכיוון שבפועל אכל כזית, אליו לברך ברכה אחרונה (בורא נפשות).
2. הברכה על העיקר חלה על המאכל הטפל לו. החזון איש מוכיח את הכיוון הזה מדברי בעלי התוספות, האומרים שאם אוכל את המליח כתגובה לפירות גינוסר, אך לא היה מודע לצורך לאכול את המליח בשעה שאכל את הפירות, עליו לברך על המליח. אם הטפל אינו חייב בברכה כלל, מדוע מודעותו בשעת הברכה משפיעה על חובת הברכה על הטפל? מכאן מוכיח החזון איש שיש חובה לברך על הטפל, אלא שברכת הטפל מזדהה עם ברכת העיקר. הצענו ניסוח אחר לחידוד המחלוקת: אילו היו פוסקים אלו אוכלים דג מלוח על קרקר שנועד לעדן את טעמו, והיינו שואלים אותם מה הם אוכלים, מה הייתה תשובתם? אבני נזר: אני אוכל דג מלוח. הקרקר כאן לעזור באכילת הדג המלוח, אבל אני לא באמת 'אוכל' אותו. חזון איש: דג מלוח וקרקר. הוא לגמרי אוכל את שניהם. הם הפכו למאכל אחד, ועל כן יש לברך רק על אחד מהם, אבל כל אחד מהם חייב בברכה! אגרות משה: דג מלוח, וקרקר שיש לו דין של דג מלוח.

נפקא מינה ראשונה: אוכל את הטפל לפני העיקר

תרומת הדשן נשאל על מי שרוצה לשתות יין, ולפני השתייה אוכל מאכל כדי שהיין לא יהיה על בטן ריקה. לכאורה האוכל טפל ליין. אך הוא עדיין לא בירך על היין! על פניו לפי האגרות משה ואבני נזר אין צורך לברך על המאכל הזה, מפני שחובת ברכה מעולם לא חלה עליו, שכן הוא טפל ליין. ברם לפי החזון איש ודאי שיש לברך על המאכל הזה. אמנם ברכת היין אמורה להוציא אותו ידי חובתו, אך כל עוד הוא לא בירך על היין שום דבר לא פטר את המאכל הזה מברכה! תרומת הדשן מביא אור זרוע האומר שאם אוכל פירות לפני ששותה יי"ש, יברך על הפירות 'שהכל', מכיוון שלא נועדו להאכל לפירות! אלא כחלק מהשתייה. הבית יוסף מקשה: מה הקשר? זהו עדיין פרי, מדוע שברכתו תשתנה? הרמ"א מבאר שמכיוון שהפרי טפל ליי"ש, הוא מקבל את דינו של היי"ש. מבחינה עקרונית המגן אברהם היה מוכן לומר שאם אדם אוכל פרי לפני שתיית יין יברך עליו 'הגפן', וכן אם אוכל עוגה לפני שתיית יין יברך עליה 'הגפן', שכן הם טפלים ליין. אך לבסוף מקבל את דברי הט"ז, שלא יתכן לברך על הטפל ברכה שאינה מתאימה כלל למאכל זה. לכן יש לברך 'שהכל', שכן זו ברכה הכוללת את השבחים כולם. אם כך, מהי המסקנה? למדנו שלוש שיטות: ט"ז: תמיד יברך 'שהכל'.

מחצית השקל: יברך את הברכה המסוימת ('העץ' על פרי, 'מזונות' על קרקר וכדו').
 פרי מגדים: מבחינה עקרונית יש לברך 'הגפן' על אכילת טפל ליינ, גם אם אוכל אותו לפניו. אך לא יתכן לעשות זאת.
 לכן אין לאכול כהכנה לשתיית יין בלבד, שכן לא מסוגל לברך על כך.

נפקא מינה שנייה: אוכל את הטפל בנפרד אחרי אכילת התערובת

אדם אוכל תערובת, מברך על העיקר ופותר את הטפל. אחרי אכילתו הוא בוחר להמשיך לאכול את הטפל בפני עצמו. כל עוד הטפל נאכל כהמשך לאכילה הראשונה, כמובן שלא יברך (לעיל ביארנו את ההבדל בין דברי הב"ח והמגן אברהם על בעלי התוספות לבין סוגיה זו). אך מהו הדין אם הוא מחליט לאכול את הטפל להנאתו, מעבר לעידון טעם העיקר וכדו'? הגר"ז מלאדי פוסק שבעצם בשעה שבירך על העיקר, הוא בירך על הטפל, אין שום סיבה לברך עליו שוב.

הט"ז וערוך השלחן אומרים שכאשר עבר טעם העיקר והוא המשיך לאכול את הטפל, עליו לברך על הטפל בנפרד. מדוע? מפני שהוא לא בירך על הטפל כלל! כל עוד הוא נספח לעיקר, הוא לא בירך עליו. עתה שהטפל עומד לעצמו עליו לברך עליו. ברם, מחמת הספק הגר"ז מלאדי עצמו כבר מציע לברך על הטפל לפני שאוכל את העיקר בכדי לצאת מן הספק.

הגדרת העיקר והטפל

אם מעורב בתערובת מין דגן, יש לברך עליו.
 אם מאכל אחד "משרת" את המאכלים האחרים (נועד לתת לו מרקם, לעדן את החמיצות או החריפות, וכדו') הוא טפל לברכת העיקר, ואפילו אם הוא מחמשת מיני דגן.
 אם אין בתערובת מין דגן, ואין מאכל אחד המשרת את השני:
 ברירת המחדל היא שיש לברך על הרוב.
 במידה וברור לאדם איזה מאכל עיקרי בעיניו, דרך החיים והמשנה ברורה אומרים שגם כאן הולכים לפי מה שהוא עיקרי בעיניו.

אך אם מאכל אחד עיקרי והשני התוספת, אך שניהם משמעותיים:
 לפי הרמב"ם יש לברך על המאכל העיקרי, וכן פסק הט"ז.
 לפי הרא"ש יש לברך על הרוב, כך הבינו הגר"א ופרי מגדים את השולחן ערוך (ולאור דבריהם המשנה ברורה מציע שאין מחלוקת בין הרמב"ם והרא"ש, ובעצם הרמב"ם מודה לרא"ש), וכן פסק הבן איש חי.

האם תמיד יש לחפש עיקר וטפל

הנושא הקודם היה הגדרת עיקר וטפל, יחסית לרוב או לאופן בו אנשים מתייחסים למאכל.
 כאן עולה שאלה אחרת: האם תמיד נכון לחפש עיקר וטפל. האם פעמים שנכון יותר לברך שתי ברכות נפרדות?
 הט"ז פוסק שאם אכל פשטידה (שברכתה 'מזונות') ולאחר מכן רוצה לאכול את המילוי ללא הפשטידה (שברכתה 'העץ', לצורך העניין), יברך את ברכת המילוי בנפרד. משולחן ערוך הרב עלה שעדיף לברך על הטפל לפני העיקר במצבים שכאלה. אך לא ברור מדוע במצב רגיל בו אדם אינו יכול לזהות עיקר וטפל לא יברך על כל אחד מהם בנפרד.
 ערוך השלחן מציע מדד מסוים – אם בכל נגיסה נאכלים שני המאכלים, אין לברך עליהם בנפרד (גם אם במקרה יוצא שבחלק מהנגיסות מקבל רק מין אחד). אך אם יכול לאכול את המאכלים בנפרד, ואף מתכוון לכך, יברך על כל חלק בנפרד.
 החיי אדם אומר שאם כל אחד חשוב וניכר בפני עצמו, יברך עליו בנפרד.
 הבאר משה נוטה לומר כדברי החיי אדם, אך מפאת כבוד הרב פעלים הוא מציע אחרת: תלוי אם המאכלים מתבשלים יחד. אם הם מתבשלים יחד, הרי שזה מאכל אחד. נראה שהחיי אדם היה חולק על כך ואומר לברך על כל רכיב הניכר בפני עצמו בנפרד.

חמין

באר משה אומר שעל דגן ודאי שמברכים. והבשר אינו טפל, לכן יברך גם עליו. ואם דעתו לשבוע מהקטניות יברך גם עליהם.
 ביאור הלכה אומר שאם יש מיני דגן ומאכלים שונים, הטוב ביותר הוא למעוך את הכל יחד כדי שיהיה כלול היטב וכך יברך 'מזונות' בלבד.
 הבן איש חי אומר שתלוי אם המאכל נדבק עם עצמו. אם כן, יברך ברכה אחת. אם הסוגים השונים ניכרים לעצמם יברך על כל סוג בפני עצמו.
 הרב שטרנבוך אומר שמכיוון שפתוחי האדמה והגריסים אינם נותנים טעם, אלא מקבלים טעם, יש לברך עליהם בנפרד.

סלט

הרב משה לוי אומר שיש לבחון שני דברים: א. האם המרכיבים השונים עומדים לעצמם? אם לא, ודאי שיש לברך ברכה אחת. ב. גם אם הם ניכרים לעצמם, יש לברך על המרכיבים השונים רק אם כל אחד מהם משמעותי עבור האוכל בפני עצמו. הרב אבא שאול מסכים, ומוסיף שאם הסוגים השונים אינם ניכרים לעצמם יברך ברכה אחת, לפי מה שחשוב בעיניו. וזאת הברכה אומר שלפי רוב הפוסקים יש ללכת לפי הרוב (ולא לחשוב מה המרכיב החשוב בעיניו).

קרמבו, וופל וקסטה

הכלבו אומר שאם תפקיד הרקיק הוא לשאת את המרקחת, יברך על המרקחת בלבד. המגן אברהם אומר שאם משקיעים ברקיק הטעים בפני עצמו יברך גם עליו. מחצית השקל מבין שהכוונה היא שיברך על שניהם. אך הגר"ז מלאדי אומר שבכל מצב בו מברכים על הדגן, אין צורך לברך על המרקחת. המשנה ברורה אומר שיש להבחין בין מאכלים שמכינים יחד ומאכלים שמכינים בנפרד. לכאורה אין כוונתו שאופים את העוגיה בנפרד מהקדם, אלא שאפיית העוגיה לעולם נועדה לשרת את הקדם. זה מעלה את השאלה מה מברכים על קרמבו וקסטה. הרב עובדיה פוסק שמכיוון שהעוגיה אכן ראויה למאכל בפני עצמה, מברך מזונות בלבד. הרב משה לוי אומר שיש לברך שתי ברכות, מכיוון שהעוגיות נאפות בנפרד וראויות לברכה בפני עצמן. בהתאם לכך הוא אומר שמכיוון שאנשים אינם אוכלים "עלי ופלים", עלי הופלים לעולם טפלים לשוקולד, ויברך 'שהכל' בלבד. הרב וזנר אומר שיש לברך מזונות, ואם ניתן לזהות את הגלידה כעומדת בפני עצמה יברך גם עליה. (הערנו שמציאותית נראה שרוב האנשים אוכלים את הגלידה כמאכל טעים בפני עצמו, ולא רק 'לתת טעם' בעוגייה).

גביע גלידה

בצל החכמה טוען שאין לגביע הגלידה חשיבות. הוא נועד לנוחיות החזקת הגלידה בלבד. ברם, אם האדם בוחר לאכול את הגביע בפני עצמו אחרי שסיים את אכילת הגלידה, באנו למחלוקת ה"ט"ז והגר"ז מלאדי שלמדנו לעיל. בצל החכמה מכריע כ"ט"ז, שעליו לברך על הגביע בפני עצמו. ברם על פניו נראה שעדיף לעשות הפוך: לאכול את גביע הגלידה כדבר העומד בפני עצמו, לברך עליו, ולאחר מכן לאכול אותו עם הגלידה.

ביחידה זו למדנו על ברכת העיקר הפותרת את הטפל. ביחידה הבאה נעסוק בנושא זה בהקשר הייחודי של מרק, שם נפגשים שני נושאים – האחד הוא דיני העיקר והטפל שלמדנו ביחידה זו, והשני הוא שינוי ברכת המים לאור זאת שירק התבשל בו, ושינוי ברכת הירק לאור הבישול שלו.